

Teckenspråk och datainsamling – metoder och utmaningar

Karin Hoyer

Inledning

Som en följd av en uppvaknande medvetenhet om att majoriteten av världens språk är hotade på sikt har dokumentation av språk fått en allt större tyngd inom lingvistik. Ett utdrag ur resolutionen ”The Need for the Documentation of Linguistic Diversity” från Linguistic Society of America (1994), tar fasta på vikten av dokumentation av språklig diversitet:

The LSA recommends that linguistic departments support the documentation and analysis of the full diversity of the languages which survive in the world today, with the highest priority given to the many languages which are closest to becoming extinct, and also to those languages which represent the greatest diversity (e.g., language isolates and languages belonging to un- or under-documented families of languages). By documentation we mean primarily the recording (on audio or videotape) of a variety of textual styles and grammatical and lexical information from a variety of speakers of all ages.

Himmelman (2006: 25) konstaterar att insamling och behandling av språklig primärdata (’primary data’) inte tidigare uppmärksammats särskilt mycket inom det förhärskande synsättet i lingvistik (’mainstream linguistics’) men att den nya disciplinen *språkdokumentation* (’Language documentation’) lyft fram många faktorer som anknyter till insamling av data. Enligt Gippert *et al.* (2006: v) fokuserar språkdokumentation på de bakomliggande teoretiska grunder och de metoder som används då man skapar representativa och permanenta arkiv som upptar naturliga språk eller språkliga varieteter för olika användningsändamål. Språkdokumentation är ett nyligen etablerat område inom lingvistik med fokus på sådana språkgemenskaper som man vet väldigt lite om från förr. Forskarna konstaterar att trots att intresset för dokumentation av språk bottnar i oron över hotade språk, är dokumentation även av allmänt intresse med tanke på förnyade krav på normer för empirisk data. Detta innebär bland annat att kvaliteten på språklig primärdata skall vara kontrollerbar och noggrant dokumenterad, och att förhållandet mellan

primärdata och olika analyser av data uttrycks explicit och kan granskas kritiskt. Man bör även garantera en långvarig förvaring av primärdata så att det språkliga materialet kan användas både för att testa nya lingvistiska teorier och för evaluering av redan etablerade teorier.

Teckenspråkig datainsamling är således en del av en större helhet av språkdokumentation. Datainsamling behöver nödvändigtvis inte betyda att man har en heltäckande dokumentation av språket som mål, eller ämnar sammanställa en språkbeskrivning av språket. Men för att överhuvudtaget kunna forska i och studera teckenspråk bör man ha tillgång till teckenspråkigt material att analysera. När det gäller tecknade språk som saknar en etablerad skriven form, behövs videoinspelning av informanter, det vill säga språkbrukare, för att få tillgång till lingvistiska data för att skapa en korpus för språket. För teckenspråkens del i vårt land finns det för tillfället en brist på analyserbart material; vi saknar välorganiserade arkiv i jämförelse med till exempel svenskspråkigt material på språk- och dialektarkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland eller vid Forskningscentralen för de inhemska språken¹. Oftast är språkforskaren själv tvungen att samla in teckenspråkiga data för sin studie och han eller hon blir därmed tvungen att ta ställning till metodologiska faktorer gällande datainsamling.

Den nya FN-konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (se närmare Kauppinen & Jokinen i denna volym) tar i artikel 21 upp de anslutna staternas skyldighet att acceptera, bereda döva personer tillgång till, erkänna och verka för användningen av teckenspråk. Den språkpolitiskt sett starkt ställningstagande artikel 21 om yttrandefrihet och tillgång till information handlar således om rätten och möjligheten att använda teckenspråk. Grunden för all information om språket (som behövs för och i undervisning och i läromedelsproduktion) ligger i forskning om språket. Forskning kan inte bedrivas utan tillförlitliga databaser och förhoppningsvis kommer Finlands kommande ratificering av konventionen att ha långtgående konsekvenser för tryggheten av teckenspråkigas rättigheter i den här frågan.

¹ När det gäller datainsamling via fältstudier för talade språk i vårt land har dessa en mycket lång forskningstradition bakom sig. Material finns samlat i dialektarkiven; dialekterna är presenterade i dialektordböcker och det finns guidematerial för praktiskt dialektinsamlande. På Forskningscentralen för de inhemska språkens hemsidor finns information om dialektinsamlingens historia och om svenska, finska och andra finsk-ugriska språk och dialekter (www.focis.fi > dialekter och www.kotus.fi > murteet). För ett exempel på dialektinsamling och dokumentation på svenskt håll i Finland, se projektet *Spara det finlandssvenska talet* på Svenska litteratursällskapet i Finlands nätsidor. För en tillbakablick på fältarbete inom finsk-ugrisk språkforskning se t.ex. Kokkonen & Kurvinen (2010), och för en översikt över fennistikens tidiga historia om dialektinsamling se t.ex. Strandberg (2004).

I den här artikeln tar jag upp frågor kring teckenspråkig datainsamling, såsom insamlingsmetoder, val av informanter, tillstånd för användning av inspelat material, och praktiska tips och tekniska lösningar för själva inspelningen. Dessa tips och tekniska lösningar i slutet av artikeln ges under rubrikerna ”före inspelningen”, ”under inspelningen” och ”efter inspelningen” och är tänkta att fungera som en praktisk handbok vid teckenspråkig datainsamling. Jag behandlar datainsamling med fokus på lingvistisk analys av materialet, och tar alltså inte upp materialinsamling för till exempel kulturhistorisk, psykologisk eller samhällsvetenskaplig forskning. Datainsamling via intervju för lingvistisk analys och materialinsamling för samhällsvetenskaplig forskning har en del gemensamt; den viktigaste skillnaden är att målet med lingvistisk datainsamling i huvudsak inte är innehållet i vad informanterna tecknar, utan den språkliga formen på tecknandet. Teckenspråk är naturliga språk och språkbrukarna anpassar sitt språk till sin sociala verklighet på motsvarande sätt som detta görs i talade språk. Det här betyder att det finns olika genrer, eller register, i tecknade språk. Man tecknar alltså olika beroende på situationen och beroende på vem man kommunicerar med. För att det insamlade materialet skall vara användbart bör det representera ett så spontant och naturligt språkbruk som möjligt. För teckenspråkens del finns det vid datainsamling många faktorer som bör beaktas. Jag diskuterar traditionella insamlingsmetoder vid fältarbete i talade språk och jämför dem med metoder för datainsamling av teckenspråk.

Jag har själv deltagit i teckenspråkiga dokumentationsprojekt både i Finland och på Balkan där inspelning av teckenspråkiga data utgjort en del av projektarbetena. Målsättningen med det finlandssvenska teckenspråksprojektet vid Finlands Dövas Förbund rf mellan åren 1998 och 2002 var att dokumentera finlandssvenskt teckenspråk via videoinspelningar och analysera materialet på teckennivå i en arbetsgrupp bestående av nativa språkbrukare. Ordbokspublikationen *Se vårt språk! Një kieleme!* (Hoyer & Kronlund-Saarikoski 2002) utkom som ett av de konkreta resultaten av forskningsprojektet. Från och med 2002 till 2008 har jag varit ansvarig teckenspråkslingvist inom Finlands Dövas Förbund rf:s utvecklingssamarbetsprojekt bland döva på Balkan. Åren 2002–2005 fokuserade teckenspråksprojektet i Albanien på ordboksarbete, och jag ansvarade bland annat för teoretisk undervisning i språkdokumentation och undervisning i det tekniska genomförandet av datainsamlingen. Också detta arbete resulterade i en ordbokspublikation, *Gjuha e*

Shenjave Shqipe I (Hoyer & Çabej 2005). I Kosovo har jag deltagit i motsvarande typ av teckenspråkig datainsamling och ordboksarbete sedan 2006.

Datainsamlingsmetoder

Innan man sätter igång med att samla in data gäller det att vara välplanerad och fundera på en rad konkreta frågor. Vilken är målsättningen med datainsamlingen? Vilka språkliga fenomen är man intresserad av att studera närmare: teckenförrådet, syntaxen, sociolingvistisk variation mer generellt, eller kanske språkinlärning? För att kunna studera turtagning i en dialog mellan två språkbrukare behövs till exempel en helt annan typ av språkligt material jämfört med en diakronisk studie över hur språkkontakt tar sig uttryck i ortnamn. Vems språk är man intresserad av att studera: språkanvändare med teckenspråk som förstaspråk, som andraspråk eller som främmande språk? Vilken metod skall man använda för insamlingen? Vad är det insamlade materialets förhållande till den teori man använder vid analysen? Svaren på dessa frågor är avgörande för planeringen av vilka typer av data och vilken insamlingsmetod som är den mest adekvata för ens kommande studie. Kuula (2006: 227) poängterar att datainsamling är en resurskrävande process och därför är all planering av största vikt. För att det insamlade materialet skall kunna användas mer generellt bör det kodas, förvaras och transkriberas med tanke på framtida användning. Hon påpekar att den tekniska utvecklingen dessutom nuförtiden är så snabb att till exempel datafiler som skapats med vissa program inte längre går att öppna efter att programmen föråldrats.

Traditionell datainsamling vid fältstudier av talade språk

Samarin (1967: 45–49) delar in målsättningen med datainsamling vid traditionellt fältarbete i fem olika kategorier: data samlas in för att göra en språkbeskrivning av språkets struktur, för ordboksarbete, för arkivering av språket för framtida analyser, för studier av språkliga aspekter i relation till kulturer, och för språkinlärning. Enligt honom (s. 55–68) uppfylls kriterierna för en bra korpus om det insamlade materialet är enhetligt, naturligt, mångsidigt, komplett och om det innehåller upprepade sekvenser och dessutom är ämnesmässigt intressant. Hyman (2001: 21–22) ser målsättningen med lingvistiskt fältarbete ur ett vidare perspektiv. Enligt honom kan utgångspunkten vara att utarbeta en lingvistisk teori, en språkbeskrivning, en

jämförelse mellan språk, en rekonstruktion av språk eller att utarbeta språkliga material språkgemenskapen till gagn.

Den traditionella metoden som använts vid datainsamling är språkelicitering. Senft (1995: 577–578) definierar i *Handbook of Pragmatics* språkelicitering på följande sätt:

In linguistics (as in sociology, social psychology, and other social sciences) elicitation is the general term for describing various methods of directed data collection and thus for corpus construction.

With the rise of the interest in dialects, and thus in spoken languages, linguists had to develop means for gathering their data. One of the first, and classic, means they came up with were questionnaires with sentences written in the standard language that had to be translated (in general by teachers and priests) into the local language. [...] However, although questionnaires can be extremely helpful, at least for starting data gathering procedures, they are of little use if the linguist is interested in how the language is really spoken in co-present interaction. [...]

These two types of data collection — asking questions (or just a question) following a questionnaire on the one hand and participant observation together with intensive field research on the other hand — mark the two extremes in linguistic data elicitation. However, this does not imply that these extremes are mutually exclusive. Fieldworkers have to use as broad a variety of elicitation procedures as possible in their linguistic field research.

Maho (1995) uppger att man för språkelicitering på svenska alternativt även kan använda termerna *informantarbete* eller *lingvistisk intervju*. Maho definierar själv språkelicitering (1995: 7) på följande sätt:

Att elicitera går i korthet ut på att med någon form av systematiserade stimuli få en informant att producera yttranden i dennes modersmål, t.ex. genom att be informanten översätta språkliga yttranden från ett kontaktspråk (vanligtvis lingvistens språk) till målspråket (d.v.s. informantens språk).

Trots att en av de mest populära insamlingsmetoderna traditionellt har varit användning av ordlistor och frågeformulär ('Hur säger man X?', 'Kan man säga så här?') uppger Samarin (1967: 78) att *elicitering av texter* är en av de bästa metoderna för att dokumentera naturligt språkbruk. Idén med insamling av texter, d.v.s. spontant språkbruk, är att låta informanterna fritt uttrycka sig, till skillnad från elicitering baserad på enskilda ord, fraser eller lösryckta meningar. Mithun (2001: 35) uppger att man inom lingvistiskt fältarbete ursprungligen började samla in texter för att kunna dokumentera språkbrukarnas kulturtraditioner, men texterna sågs också

som en källa för förståelse av språken i sig, till skillnad från praxis i de teoretiska modeller som dittills dominerat. Vaux & Cooper (2003: 181) nämner att texterna kan bestå av personliga berättelser, folksägnor eller av dialoger mellan flera informanter. Fördelarna med textinspelning enligt dem är många:

The collection, transcription, translation and analysis of texts serve several purposes. First, it gives the linguist a body of data which is relatively pure and uncorrupted. No matter what subfield you are working in (phonology, syntax, etc.), there is always the danger of obtaining corrupted data through elicitations and grammaticality judgements. With text collection, many of these risks are avoided. Also, the informant is likely to focus on the story itself, rather than worrying excessively about pronunciation or choice of words. [...] Second, words and constructions which would otherwise go undiscovered often pop up in recorded texts. It is simply not possible to think up elicitations for every type of construction that might occur in a language, and so the collection of texts often fills in some of the gaps that the linguist would otherwise have left unfilled.

Vaux & Cooper (2003: 18–19, 56–58, 119) påpekar också att ett av problemen med direkt elicitering är att materialet inte kan anses fullt tillförlitligt. Det här beror på att det bland annat finns en risk för att informanterna ger lingvisten sådana svar som de tror att det förväntas av dem. Ensidig direkt elicitering av t.ex. verbens böjningsmönster kan också upplevas av informanten som uttråkande. Direkt elicitering i form av ordlistor har ofta använts vid studier av ordförrådet. Mithun (2001: 37–38) konstaterar dock att denna typ av datainsamling har sina begränsningar. Material som samlats in via ordlistor tenderar att domineras av substantiv, med betoning på konkreta objekt och av begrepp som har en motsvarighet i kontaktspråket. Däremot är verb och andra ordklasser mer sällsynta vid direkt elicitering. Detsamma gäller för mer abstrakta begrepp och sådana kulturspecifika termer som lingvisten inte ens kommer att tänka på att elicitera. Att substantiv favoriseras är speciellt beklagligt i fall där man studerar sådana språk där verbkonstruktioner är ett mer naturligt uttryckssätt än substantivkonstruktioner. Det är alltså endast via spontant språkbruk som en stor del av ordförrådet kan studeras närmare. Mithun (2001: 40, 45) påpekar att det samma gäller i ännu högre grad studier av språkets grammatik. Direkt elicitering kan leda till feltolkningar och som metod hindra lingvisten från att hitta de konstruktioner och språkdrag som man inte känner till från förr och därför heller inte kan fråga efter. Genom att dokumentera spontant språkbruk kommer lingvisten åt sådana konstruktioner som inte

informanten själv heller är medveten om och därför inte kan peka på eller lyfta fram vid direkt elicitering.

Vaux & Cooper (2003: 17–18, 24) förespråkar en kombination av olika metoder (ordlistor, diskussion informanter emellan, bedömning av hur grammatiskt ett uttryck är) och uppmanar lingvister att testa olika insamlingsätt för att se vilket som är det mest optimala. Även Rice (2001: 240) har under sina lingvistiska fältstudier kommit fram till att man bör använda en mångfald av metoder för att få en så omfattande bild av språket som möjligt. Trots att direkt elicitering har många brister, försvarar den ändå sin plats som kompletterande metod i tillägg till textinspelningar. Rice uppger att det finns många språkliga aspekter och strukturer språkanvändarna är medvetna om, men som kan vara väldigt sällsynta i spontant språkbruk.

När man sedan publicerar sina forskningsrön (detta gäller enligt Dimmendaal 2001: 71 speciellt syntaktiska rön) är det av yttersta vikt att man också uppger vilken datainsamlingsmetod man använt. Insamlingsmetoden – är data insamlade genom direkt elicitering, genom översättning eller via inspelning av hela texter – kan ha konsekvenser för materialets reliabilitet.

Som en del av sin doktorsavhandling studerade Jantunen (2008) teckenföljden i transitiva påståendesatser i finskt teckenspråk. I diskussionen av detta gör han viktiga iakttagelser med direkt relevans för teckenspråkig datainsamlingsmetodologi. Han fann bl.a. att resultatet av studien om teckenföljd varierade beroende på om materialet bestod av isolerade satser eller av satser som var tagna ur ett textuellt sammanhang (2008: 113–114). Materialet som baserade sig på eliciterade isolerade satser visade upp en regelbunden teckenföljd medan de satser som var tagna ur ett textuellt sammanhang innehöll flera olika alternativa teckenföljder. Jantunen diskuterar om en indelning av data i isolerade satser gentemot satser tagna ur en större kontext kunde förklara de motstridiga forskningsresultat om teckenföljd som har presenterats för ett och samma teckenspråk. Han refererar till två studier i ASL (amerikanskt teckenspråk) där den ena studien kommer fram till att teckenföljden i ASL är SVO, medan den andra studien implicerar att teckenföljden i ASL är fri. Den första studien baserar sig på ett material bestående av isolerade satser, medan satserna som den andra studien baserar sig på är tagna ur tecknade texter. Datainsamlingsmetoden har alltså direkta konsekvenser för forskningsresultatet. Också Jantunen (2008: 20) förespråkar en

kombination av olika forskningsmetoder för att garantera ett mer heltäckande svar på ens forskningsfrågor.

Förhållandet mellan språkforskare och språkanvändare vid datainsamling

Naturligt språkbruk får genast en onaturlig nyans då språkanvändarna blir medvetna om att deras språk iakttas. Labov (1971: 171) namngav detta fenomen då han spelade in spontant språkbruk för lingvistisk analys. Labovs *Observer's paradox* handlar om att språkforskaren önskar samla in sådana språkdata som uppstår då människor är involverade i fri vardaglig kommunikation utan att vara iakttagna. Paradoxen ligger i att forskaren med sin systematiska iakttagande närvaro hindrar en sådan situation från att uppstå. Vid datainsamling gäller det att vara medveten om att informanternas språkbruk påverkas av inspelningssituationen och att detta direkt avspeglar sig i språklig variation.

Sociolingvistisk forskning tar fasta på bland annat hur språket varierar socialt. Variationen kan vara bunden till språkbrukaren (till exempel dennas ålder, kön, eller boningsort), men den kan också bero på faktorer i själva språkanvändningssituationen. Man talar ofta om olika *register* och *stilar* av språket. Romaine (2000: 21–22) sammanfattar orsakerna till registervariation: situationen eller kontexten vid språkanvändningen, samtalsämnet, avsikten och innehållet i meddelandet och förhållandet mellan deltagarna i situationen (till exempel deras inbördes sociala status). Olika register karaktäriseras tydligast via skillnader i det ordförråd som används. Stil varierar däremot på en skala mellan formell och informell. Avgörande för val av stil är den sociala kontexten, relationen mellan språkbrukarna, social klass, ålder, kön, den fysiska miljön och samtalsämnet. Formell stil förknippas ofta med högre prestige och med användningen av en standardiserad form av språket. Också Vaux & Cooper (2003: 159) diskuterar faktorer som påverkar graden av formalitet i insamlingssituationen och tar upp svårigheten med att påverka informantens val av register. För att få informanten att använda ett mer informellt register föreslår de att man studerar informanterna i samtal med sina syskon eller nära vänner, eller – om datainsamlingen görs genom intervju – att man ber fler personer delta i en och samma intervju.

Videokameran är oundviklig vid insamling av teckenspråkiga data. Det är skäl att vara medveten om att kameran gör situationen formellare och konstlad till en viss grad. Jacobsen (1993: 189) anser att det i allmänhet är intervjuaren och inte de verktyg (bandspelaren) som används som gör informanten nervös, eftersom det

oftast är intervjuarens fumliga hantering av det tekniska som ger upphov till problem². När det gäller insamling av teckenspråkigt material är det ändå själva videokamerans närvaro som är en riskfaktor för att språket blir mer formellt än önskat. Det här är förknippat med den historiska aspekten på teckenspråk som sociala lågstatusspråk; tecknade språk var länge inte ens erkända som språk (se till exempel Salmi & Laakso 2005: 172–176). Användningen av teckenspråk var i Finland tidigare mycket stigmatiserande, och många döva skämdes för sitt språk. Att tala och teckna samtidigt ansågs vara finare och bättre. Så kallad tecknad finska (där tecknen produceras enligt finskans ordföljd) undervisades i Finland ännu på 1970-talet på många teckenspråkskurser, och presenterades via TV-program som den rätta formen av teckenspråk. Många teckenspråkiga anammade de negativa attityderna kring sitt teckenspråk, och i formellare sammanhang var det tecknad finska med högre prestige som dominerade.³

Det är dock inte endast gällande tecknade språk som det förekommer villfarelser om att det finns ”fint språk” och ”dåligt språk”. Informantens val av register, stil eller språklig varietet kan också utgöra ett problem vid insamling av icke-standardspråkliga dialekter i talade språk. Vaux & Cooper (2003: 152) diskuterar kring hur dialekttalare kan uppleva sin varietet som mindre värd och ogrammatisk:

In most literate societies, schoolchildren are taught that only one form of language – the one conveyed in their textbooks – is grammatical; all other forms of speech are incorrect, used only by the uneducated and the stupid. As a result, informants will typically be unwilling to use their non-standard dialect with you, because they feel that by doing so they would come across as uneducated and stupid. This problem is further compounded by the universal misconception that linguists are nothing more than high-level grammar teachers, whose job consists of learning languages and correcting people’s grammar.

Också omgivningen, diskussionsämnet och ändamålet med inspelningen inverkar på hur formell situationen blir. Om informanten under hela inspelningens gång minns att materialet kommer att visas för en bred publik (till exempel vid undervisning eller på Internet) är dennas språkliga självkontroll högre än vid en diskussion med

² Mina egna upplevelser av att bli intervjuad är dock inte i enlighet med Jacobsens påstående. För min del räcker det att få en mikrofon instucken under hakan för att jag skall bli extra noga med mitt ordval och i värsta fall få tunghäfta.

³ På finlandssvenskt håll var trycket att anpassa sitt teckenspråk till svenskan dock inte lika starkt som på finskt håll (se Hoyer 2005).

begränsad tillgång. I tabell 1 har jag sammanfattat de faktorer som påverkar den språkliga formen vid datainsamling.

<i>Formell stil</i>	<i>Informell stil</i>
Formell intervju	Fri diskussion
Kamera och annan utrustning	Ingen teknisk utrustning
Deltagarna (t.ex. intervjuare och informant) är inte bekanta sedan tidigare, och står inte varandra nära t.ex. socialt eller åldersmässigt	Deltagarna (t.ex. intervjuare och informant) känner varandra och står varandra nära, t.ex. socialt och åldersmässigt
Intervjuare och informant hör till olika kulturella och språkliga grupper	Intervjuare och informant hör kulturellt och språkligt till samma grupp
Obekant miljö för informanten	Bekant (hem)miljö
Obekant eller känsligt samtalsämne	Vardagligt och bekant samtalsämne

Tabell 1. Faktorer som påverkar stil och val av register hos informanten.

Om samarbete och etiska frågeställningar

Newman & Ratliff (2001: 4) poängterar att en av de viktigaste faktorerna inom fältstudier är att förhållandet mellan språkforskaren och språkbrukarna präglas av öppenhet och respekt. Traditionellt har information om informanten givits ur språkforskarens perspektiv, medan informanten själv som självständigt subjekt sällan har fått komma till tals. Dwyer (2006: 32) konstaterar att metoderna vid fältstudier under de senaste årtiondena förändrats till att allt mer betona samarbetet med språkbrukarna. Där man tidigare utförde ”research *on* a community” är det nuförtiden ”research *on, for, and with* a community” som gäller. Också Rice (2001: 233) tar upp dikotomin *linguist-centered fieldwork* i motsats till *cooperative fieldwork*. Det förstnämnda var det hon fick lingvistisk utbildning i, medan erfarenheten på fältet fått henne att inse att språkbrukarnas egna insatser inte bör underskattas och hon därför övergått till mer samarbetsbetonande metoder.

Även teckenspråkigas rätt att som individer få ses och höras har uppmärksammats på senare tid. Luukkainen (2008) har för sin doktorsavhandling forskat i döva unga vuxnas upplevelser av att leva på teckenspråk i Finland. Hon tar bland annat upp frågan om vilka möjligheter teckenspråkiga döva har att se ut som sig själva, det vill säga om det är möjligt för teckenspråkiga att visa sig för sin omgivning som sådana som de själva upplever sig vara. Hon konstaterar att teckenspråkets betydelse inte kan underskattas utan via detta språk kan teckenspråkiga leva ett sådant liv som är ett äkta uttryck för vem de är, och de kan

på detta sätt erhålla uppskattning och erkännande som döva individer. Tyvärr är det finländska samhällets ojämlikhet och skeva maktstrukturer tydligt närvarande i det intervjumaterial med teckenspråkiga som ligger som grund för hennes studie. Studien visar två former av makt, nedvärderande makt och uteslutande makt, som båda försvagar förutsättningarna för teckenspråkiga att skapa sig ett liv som ser ut som de själva och begränsar individens möjligheter att vara den hon är.

Datainsamling är även förknippad med många andra etiska frågor. Samarin (1967: 16) frågar sig om det överhuvudtaget är etiskt försvarbart att gå in i en språkgemenskap och samla in material för sin egen vinning, utan att ge språkgruppen något i gengäld. Dwyer (2006: 31) tar upp frågor om vem som drar nytta av språkdokumentation, vilka maktstrukturer som är inblandade, och vem som har äganderätten och tillgång till insamlade data. Huss (2006: 584–587) redogör för den mer allmänna diskussion som försiggått under de senaste åren kring lingvistens uppgift och roll då det gäller dokumentation av hotade språk. Medför språkforskning ett visst ansvar för forskaren? Bör lingvisten aktivt stöda revitaliseringsarbetet eller förbli en ”neutral” utomstående iakttagare? Dimmendaal (2001: 57) tar upp en viktig men ofta förbisedd aspekt vid datainsamling. Som forskare har man också ett ansvar för framtida studier av språket som kommer att göras av andra lingvister. Det är etiskt ohållbart att äventyra möjligheterna för framtida lingvisters arbete genom att själv bete sig illa och till exempel strunta i de officiella regler som gäller i ett visst land visavi vetenskaplig forskning och forskningstillstånd. Dimmendaals resonemang gäller också i hög grad för datainsamling inom teckenspråksforskning. Som utomstående hörande forskare representerar man inför dövsamhället inte endast sig själv, utan även sina samtida och framtida kolleger. De etiska aspekterna borde synliggöras mer och lingvisterna bli mer explicit medvetna om de underliggande etiska normer och principer som styr ens verksamhet vid datainsamling.

Kommunikationen mellan språkforskaren och språkbrukarna/informanterna

På vilket språk kommunicerar lingvisten och informanten vid datainsamlingen? Bouquiaux & Thomas (1992 [1971]: 27) representerar en traditionell syn på språklig datainsamling då de uppger att den mest gynnsamma situationen uppstår i de fall informanten talar forskarens modersmål. De uppger att det genast blir mindre gynnsamt och risken för fel blir större ifall det språk informanten och språkforskaren har gemensamt inte är forskarens modersmål. De nämner att de två parterna i vissa fall inte har något språk gemensamt och att forskaren då blir tvungen att lära sig

målspråket han/hon studerar för att kunna arbeta. Detta ses inte som något positivt, eftersom det fördröjer själva studien.

Modernare förhållningssätt uttrycker precis det motsatta. I Newman & Ratliff (2001: 4–6) konstaterar många lingvister med erfarenhet av fältarbete att det lönar sig för lingvisten att själv lära sig språket i fråga (se till exempel artiklarna av Dimmendaal, Dorian, Evans och Everett i samma volym). Fördelarna med färdigheter i målspråket är enligt dem bland annat att slutresultatet av studien påverkas positivt, att lingvisten lättare blir accepterad av språkgemenskapen, att språkkunskaperna möjliggör mer djupgående analys av språket, och att lingvisten kan få ny information om språket genom att bara lyssna på språkbruket. Hale (2001: 81–82) uppger att en av de bästa strategierna för att dokumentera ett språk är att gå till väga på samma sätt som om ens målsättning var att lära sig språket.

Everett (2001: 166–188) diskuterar en så kallad *enspråkig metod* vid fältarbete, vilket innebär att *all* kommunikation med språkgemenskapen och informanterna sker på deras språk, det vill säga målspråket. Fördelarna med att lingvisten lär sig målspråket är enligt honom många: det ökar forskningsresultatets reliabilitet då man har kvalitetskontroll över datainsamlingsprocessen, då man får in ”äkta” data (’purity of data’) utan påverkan från kontaktspråket, och då resultaten kan verifieras när studien upprepas (’replicability of results’). Everett (2001: 186) påpekar också att fördelen med att man är tvungen att kommunicera på målspråket är att man måste lära sig det: ”If you don’t need it, you won’t learn it.” Lingvisten utvecklar snabbare sin intuition i språket och lär sig mer om språkgemenskapens kultur via kommunikation på språket. Everett tar upp en viktig aspekt som är av direkt relevans för teckenspråksstudier, speciellt om det handlar om studier i ett annat tecknat språk än det lingvisten kunnat från förr: att kommunicera på gemenskapens språk har en status- och prestigeutjämnande effekt. Lingvisten och språkbrukarna blir socialt sett mer jämbördiga.

Tecknade språk: Vem skall göra datainsamlingen?

Samarin (1967: 10–11) beskriver de utmaningar den fältarbetande lingvisten står inför då hon/han skall komma in i och accepteras av en språkgemenskap vars språk hon/han är i färd med att studera. Trots att Samarin främst tar upp exotiska icke-europeiska språkgemenskaper finns det mycket i hans resonemang som har direkta paralleller till förhållandet mellan en hörande forskare och ett dövsamhälle. Det är

av yttersta vikt att medvetandegöra och reflektera över sin roll (som utomstående icke-nativ teckenspråksanvändare) då man planerar att samla in teckenspråkiga data.

Vilken relevans har diskussionen ovan om fältarbete i talade så kallade ”exotiska” eller föga studerade språk för teckenspråkig datainsamling? Diskussionen innehåller många viktiga synvinklar som inte bara behandlar förhållandet mellan forskare och språkgemenskap utan också för- och nackdelar med olika datainsamlingsmetoder. Dessa faktorer är speciellt viktiga om datainsamlingen sker i länder där döva och teckenspråksanvändare fortfarande stigmatiseras. En av de mest avgörande frågorna har att göra med hur datainsamlingen skall ordnas så att kvaliteten på det inspelade materialet språkligt sett blir så bra som möjligt.

Så som tidigare konstaterats gör bruket av en synlig videokamera situationen stelare. Det samma gäller om intervjuaren är hörande och inte har teckenspråk som förstaspråk, och kulturellt sett alltså inte är döv. Risken finns att informanten inte använder teckenspråk utan en form av tecknat tal med en hörande intervjuare eller lingvist (se Hoyer 2005: 35, 66). I en studie om teckenspråkig datainsamling av Haesenne (2008) konstateras att hörande forskares språkkunskaper i LSF (Langue des Signes de Belgique Francophone) direkt påverkar döva informanternas teckenspråk. Studien visar hur vissa språkdrag blir påfallande i teckenspråket hos döva informanter då de blir intervjuade av en hörande forskare: munrörelserna ökar, språkrytmen blir långsammare, de mångkanala (’multi-channel’) tecknens antal minskar, de franska lånorden ökar i antal och även teckenföljden påverkas. Orsakerna till interferensen från franskan ligger enligt Haesenne i den starkt oralistiska historiska bakgrunden med tecknad franska som traditionellt kommunikationssätt med hörande personer, och i dövas rädsla att inte bli förstådda av hörande. Vem som samlar in materialet spelar en roll också när det gäller talade språk. Chelliah (2001: 157) påpekar att språkbrukare i allmänhet har en tendens att vid elicitering förenkla sitt uttryck då de strävar efter att anpassa sig till forskarens bristfälliga språkkunskaper. Därför är intervjuarens språkkunskaper och kulturella tillhörighet av största vikt för det inspelade materialets kvalitet.

Jag anser att material för språklig analys i första hand bör samlas in endast av förstaspråksanvändare för att man ska få tillförlitliga data. Om tyngdpunkten för intervjun är satt på innehållet, så som till exempel i samhällsvetenskaplig forskning, och inte på den språkliga formen, är det däremot helt möjligt också för (hörande) andraspråksanvändare att fungera som intervjuare. Naturligtvis kan även icke-

teckenspråkskunniga personer göra innehållsfokuserade intervjuer med teckenspråkiga döva med hjälp av tolk.

Jag är själv inte nativ språkanvändare av de teckenspråk jag varit med och dokumenterat, utan jag har lärt mig finlandssvenskt teckenspråk, albanskt teckenspråk och kosovanskt teckenspråk i vuxen ålder. När vi gjorde upp strategin för teckenspråksprojekten i Albanien och Kosovo var detta en viktig faktor som också togs i beaktande och påverkade det sätt på vilket inspelningarna genomfördes. Jag har alltså själv inte personligen samlat in teckenspråkiga data på Balkan, utan undervisat döva teckenspråkiga för att de skall kunna fungera som forskningsassistenter med ansvar bland annat för insamling av språkligt material. För Balkanprojektens del var undervisningen av forskningsassistenter en av projektens direkta målsättningar och hade därför ett värde i sig. Lingvistisk kunskap om teckenspråk och deras struktur är viktiga verktyg i debatten om dövas språkliga rättigheter och för dövas egen språkliga intressebevakning. De döva forskningsassistenterna är alltså som förstaspråksanvändare de bästa intervjuarna i denna typ av dokumentationsarbeten. På detta sätt skiljer sig mitt förfaringsätt väsentligt från traditionellt fältarbete, där den utomstående lingvisten är den som både samlar in sina data och analyserar dem.

Glädjande nog tar nyare studier i språkdokumentation upp språkbrukarnas aktiva insats i språklig datainsamling som en del av ett nära samarbete mellan lingvisten och medlemmarna i språkgemenskapen. Himmelmann (2006: 16) påpekar att det i projektarbete för språkdokumentation finns många olika arbetsuppgifter som kan utföras utan eller med endast ringa akademisk utbildning. Han nämner som exempel just inspelning av språklig interaktion, som språkbrukarna själva kan utföra efter att de lärt sig använda den tekniska utrustningen. Himmelmann konstaterar att detta dessutom är att föredra, eftersom nativa språkanvändares närvaro uppfattas som mindre påträngande än den utomstående lingvistens närvaro. Även Dwyer (2006: 40, 54–55) konstaterar att då språkbrukarna själva utför datainsamling blir språkbruket mer naturligt och det har en lindrande inverkan på *Observer's paradox*-fenomenet. Vaux & Cooper (2003: 18) uppmanar fältarbetande lingvister att utbilda sina informanter i språkliga frågor för att de skulle uppfatta sin roll i dokumentationsprocessen som betydelsefull, uppskatta det lingvistiska arbete som utförs, och självständigt kunna slutföra lingvistiska uppdrag efter att lingvisten inte längre är närvarande.

Trots att man som hörande icke-nativ språk användare som regel inte själv bör samla in teckenspråkigt material, utesluter det inte att man kan vara en kompetent teckenspråkslingvist. Också Haesenne (2008) påpekar att trots att döva forskare eller forskningsassistenter är att föredra vid datainsamling, kan analysen av insamlade data göras av både döva och hörande forskare med språkkunskaper i det teckenspråk som studeras. Jag anser att det avgörande som hörande teckenspråkslingvist är att man har en vilja att lära sig det teckenspråk man studerar och att man har en flexibel och ödmjuk attityd till både det språk som studeras och till språkets brukare. Mina egna erfarenheter styrker de fördelar med färdigheter i målspråket som nämnts tidigare i artikeln. Genom att börja lära mig teckenspråken jag varit med om att studera på Balkan har jag aktivt kunnat delta i ordboksarbetet och min egen erfarenhet av och kunskap i språken har varit till stor hjälp i detta arbete. Men framförallt har mina språkkunskaper gett mig tillträde till dövsamhällena och jag har som utländsk hörande kvinna blivit accepterad att i samarbete med döva själva studera deras språk på ett mansdominerat Balkan.

Teckenspråkig datainsamling

På Internet finner man en del information om datainsamlingsmetoder specifikt anpassade för tecknade språk. Det är bra att bekanta sig med denna information, som tillägg till de traditionella datainsamlingsmetoderna för talade språk. På Sign Language Linguistics Society:s hemsida (<http://www.slls.eu>) har man samlat en del tips för hur man kommer igång med att studera teckenspråk. Här finns information om datainsamling, samarbete med informanter, språklig intuition, transkription, och analys och presentation av data. Webbssidan <http://www.signlang-assessment.info/> presenterar en översikt av språkliga utvärderingsinstrument som utarbetats för olika nationella tecknade språk. De flesta språkstest handlar om teckenspråksinlärning och är pedagogiskt fokuserade, men här finns också instrument som är utarbetade för att användas i lingvistisk forskning. Två av dessa instrument tar fasta på morfosyntaktiska strukturer hos teckenspråksanvändare. Det ena är utarbetat för ASL och det andra baserar sig på det första men är anpassat till Auslan⁴ (australiensiskt teckenspråk).

⁴ Eftersom det fanns endast knapphändig deskriptiv forskning om morfosyntaktiska strukturer i Auslan tog de australiensiska forskarna modell av forskningsmetoderna i testet för ASL för att studera strukturen i Auslan. På lång sikt har man för avsikt att utarbeta ett test som kan användas för att mäta andraspråksinlärning av Auslan.

Många av de metodologiska frågorna och konstateranden som behandlades inom traditionell datainsamling för talade språk tidigare i artikeln håller streck också för tecknade språk. Inom Balkanprojekten undvek vi till exempel medvetet att använda ordlistor som utgångspunkt för våra studier i teckenförråden. I Kosovo exciperade vi tecken direkt ur de videoinspelade intervjuerna, delade in dem enligt vissa semantiska fält (människor och familj, kläder, mat och dryck, o.s.v.) och eliciterade ytterligare tecken med hjälp av bilder och fri diskussion under arbetsgruppsmöten med döva teckenspråkiga från olika håll i Kosovo. Orsaken till att vi undvek ordlistor var främst att listor lätt får en att tro att det existerar ett 1:1 förhållande mellan ord och deras betydelsefält i omgivningens talade språk och det tecknade språket i fråga. Dessutom fördunklar listor eller övrig inblandning av ett annat, (skrivet) språk fokuseringen på vilket språk man egentligen studerar. Vem skulle någonsin komma på idén att använda finska ordlistor vid studier i svenska? Under ordboksarbetet inom Balkanprojekten har jag medvetet undvikit att blanda in ett talat språk till i ett så sent arbetsskede som möjligt. Datainsamlingen, exciperingen av tecken ur videomaterialet, analysen av uppslagstecknens form och videoinspelningen av uppslagstecken och exempelmeningar är gjorda helt och hållet utan inblandning av hörande personer (med mig som det enda undantaget). Detta har gjorts för att konkret klargöra för döva (och hörande) språkbrukare att fokus för studien är på det tecknade språket. Det är nämligen ingen självklarhet att kunna skilja mellan vad som är teckenspråk och vad som är tecknat tal för språkanvändare som aldrig fått en enda lektion i sitt modersmål i skolan, utan tvärtom inte ens alltid uppfattar sitt teckenspråk som ett språk med egen grammatik. Tvåspråkiga hörande personer togs inte med i arbetet förrän det gällde att hitta de albanska och serbiska ekvivalenterna för uppslagstecknen och översätta exempelmeningarna. Att ordboksarbetet i det egna språket i huvudsak utförs av döva teckenspråkiga själva utgör förstås också en faktor som är ägnad att höja de inblandades självkänsla.

En av de största nackdelarna med ordlistor vid studier av teckenspråk är alltså att ordlistan representerar en skriven form av ett *annat* språk än det som studeras. Det problematiska (och samtidigt motstridiga) i det här ligger i att detta andra språk ändå delvis är bekant för de döva språkanvändarna, eftersom det är deras andraspråk och därmed deras huvudsakliga språk för läsning och skrivning. Användningen av ett skrivet språk som metaspråk vid excipering av tecken försvårades dessutom i Kosovo av att den ena av de två döva forskningsassistenternas andraspråk var albanska och den andras andraspråk var serbiska. På grund av den oralistiska

skolundervisningen hade de båda dessutom svaga kunskaper i dessa språk; även mina språkkunskaper i dessa språk var begränsade. Ordlistor inspirerar heller inte till att man uppmärksammar lexikal variation (som ofta är mer regel än undantag) och via substantivdominerade listor kommer man inte heller åt teckenspråkens rika förekomst av polymorfema verbkonstruktioner. Vaux & Cooper (2003: 40, 53–54) påpekar att det är synnerligen viktigt att vara medveten om språklig variation då man samlar in data för studier av ordförrådet. Både dialektala skillnader och registervariation beroende på informanternas kön och ålder förekommer allmänt i språk.

Himmelman (2006: 7–9) delar in de primära data man samlar in vid språkdokumentation i *observerbart lingvistiskt beteende* och *metalingvistisk kunskap*. Det förstnämnda handlar om språklig interaktion språkbrukare emellan, medan det senare handlar om den lingvistiska kunskap språkbrukaren har om språket (t.ex. vilka strukturer som är grammatiska, vilken betydelse och användning lexikala enheter har). Med de traditionella eliciteringsmetoderna som grund tar jag i det följande upp tre typer av metoder lämpade för teckenspråkig datainsamling av observerbart lingvistiskt beteende: (a) inspelning av fri diskussion och spontant språkbruk, (b) semistrukturerad datainsamling med visuella stimuli och (c) datainsamling via intervju. Jag anser att också direkt elicitering kan komma ifråga, där man, för att använda Himmelmans terminologi, dokumenterar språkanvändarens metalingvistiska kunskap. Att ställa informanten direkta frågor om dennas språkanvändning kan användas som ett komplement till inspelning av spontant språkbruk. Det här kräver dock goda teckenspråkskunskaper hos forskaren och en lingvistiskt medveten informant (som bland annat klarar av att skilja mellan tecknat tal och teckenspråk). Dessa frågor diskuterar jag under rubriken (d) ”Språkanvändarnas intuition versus dokumenterat språkbruk”.

Inspelning av fri diskussion och spontant språkbruk

Som Vaux & Cooper (2003: 181) konstaterar för talade språks del har inspelning av texter (i betydelsen ’talad diskurs’) en klar fördel jämfört med direkt elicitering; man får fram ”äkta data” och konstruktioner som annars är svåra att synliggöra. Man kan samtidigt spela in tidigare odokumenterad kulturhistoria. Inspelning av texter, eller fri diskussion och spontant språkbruk som jag föredrar att kalla metoden är en av de metoder som favoriseras också vid insamling av data vid teckenspråksforskning. Teckenspråksforskningen är fortfarande relativt ung, speciellt i jämförelse med

forskning i många västerländska talade språk. Förutom traditionella vetenskapliga artiklar publiceras ofta diskussionsinlägg och forskningsrön gällande teckenspråk elektroniskt och på Internet. Även metodologiska frågor för datainsamling av teckenspråk har ventilerats på elektroniska forum. I sitt inlägg i en diskussion om metoder för insamling av språkliga data på Sign Language Linguistics List, en e-postlista för teckenspråksforskare, föreslog Liddell (2005) bl.a. att man ber två nativa tecknare diskutera tillsammans en timme. Han tar upp speciellt analys av deixis och pronomen och anser att detta vore ett sätt att få bra och tillförlitlig data. Diskussionen filmas då med två videokameror, med en kamera riktad på varje person. Bilden avgränsas så att alla tecken kommer med, men bör zoomas in tillräckligt nära så att man kan avläsa även icke-manuella element från videobandet. För att underlätta analysen kunde det vara bra att tekniskt synkronisera de två videosekvenserna och kombinera ihop dem till en enda fil. Liddell kommenterar att filmupptagningen troligen lyckas bäst ifall inga hörande (icke-nativa) personer är närvarande i rummet, för att undvika att diskussionsparterna anpassar sitt tecknande till deras behov.

Liddell tar även upp förfaringssätt som man *inte* skall tillgripa då man samlar in teckenspråkigt material. Man skall undvika att presentera skriftligt material för informanterna och be dem översätta det till teckenspråk. Risken med denna sorts materialinsamling är bland annat att det sker syntaktisk påverkan från det skrivna språket. Enligt Liddell skall man av två anledningar heller inte själv (som icke-nativ språkanvändare) teckna exempelmeningar och fråga informanterna huruvida meningarna är grammatiskt korrekta eller inte. För det första är dylika meningar lösryckta ur en naturlig kontext, och för det andra är det då en icke-nativ språkanvändare som i det fallet står modell för uttrycket. Liddell uppmanar också hörande forskare att gå igenom det inspelade materialet med en nativ språkanvändare efter inspelningen eftersom det är högst sannolikt att man stöter på språkliga fenomen som man inte känner till från förr.

Också Mithun (2001: 48) ställer sig kritisk till den traditionella metoden där man frågar informanten om en exempelmening är grammatiskt korrekt eller inte. Trots att tillvägagångssättet kan fungera i vissa fall, bör det användas med försiktighet när det gäller mer komplicerade konstruktioner. Hon skriver så här om den utmaning man då ställer informanten inför:

But particularly at higher levels of structure, intuitions are not always as accessible or as easily articulated. Sentences invented by a non-speaker may be deemed incorrect for a wide variety of reasons, from mispronunciation to inappropriate lexical choice to the pragmatic incompatibility of co-occurring syntactic structures. Conversely, ungrammatical sentences may be accepted because they represent a laudatory effort by a non-native speaker.

Teckenspråksforskaren Zeshan (2004) tipsar om en enkel eliciteringsmetod för spontant språkbruk hon använt sig av då hon studerat ja/nej-frågor och frågeordsfrågor i turkiskt teckenspråk. Två teckenspråkiga informanter deltog i en gissningslek där det för den ena gällde att tänka på en viss person, och den andra skulle lista ut vem hon/han tänkte på genom att ställa olika frågor. Den videoinspelade gissningsleken resulterade i ett material med många frågor att studera, vilket naturligtvis var avsikten. Även Vaux & Cooper (2003: 8) poängterar att fördelen med att man har flera informanter samtidigt är att man kan spela in naturlig dialog.

Spontan språkanvändning kan det vara fråga om också vid videoinspelning av flera än två språkbrukare. Vid det finlandssvenska kulturseminariet i Vasa i september 2001 (Videomeddelande 3/2002) samlades finlandssvenska teckenspråkiga för att tillsammans diskutera minnen från skoltiden vid dövskolan i Borgå. Syftet med seminariet var att dokumentera finlandssvensk dövskolhistoria genom att spela in forna skolelevers berättelser. Alla medverkande var medvetna om att deras berättelser videofilmades, och vem som helst i publiken fick stiga upp på scenen och återge sina minnen. Atmosfären var mycket familjär och det var många som associerade vidare på någon historia som berättades under dagens lopp. Fördelen med denna typ av datainsamling är att man når den form av teckenspråket som används inom den egna gruppen. Detta är speciellt intressant då det har påvisats (se Hoyer & Kronlund-Saarikoski 2002) att finlandssvenska döva ofta övergår till finskt teckenspråk när de är tillsammans med representanter för majoriteten, det vill säga finska döva. Man kan dock anta att den valda språkformen vid ett tillfälle av det här slaget inte är det mest vardagliga språkregistret eftersom berättarna tecknade inför en stor publik. Haesenne (2008) tar upp videoinspelning av deltagare vid officiella möten som ett sätt att dokumentera spontant språkbruk. Enligt honom är nackdelen med metoden att man måste ha flera kameror på plats, medan fördelen är att man får bra spontant material ifall deltagarna glömmer eller väljer att strunta i kamerans närvaro.

Semistrukturerad datainsamling – visuella stimuli

Den belgiska teckenspråksforskaren Vermeerbergen (2005) beskriver metoder som använts för insamling av flamländskt teckenspråk. Förutom spontan datainsamling baserad på inspelning av fria diskussioner mellan teckenspråksanvändare har de belgiska forskarna även använt andra metoder. För en del forskningsfrågor, till exempel för att få en första idé om teckenföljden i det flamländska teckenspråket, har man bett informanter teckna utgående från ritade bilder och även använt det så kallade Volterra-materialet som är utarbetat för att studera ordföljden i påståendesatser (se Volterra *et al.* 1984 för en närmare beskrivning av detta bildmaterial och analys av resultaten). Efter att man analyserat ett mer begränsat material har man kompletterat analysen genom att använda mer ”spontana” data.

Ett annat exempel på ett visuellt eliciteringsmaterial som använts bland annat vid interspråklig jämförelse mellan olika teckenspråk är barnboken *The Snowman* från 1978 av Raymond Briggs (Pizzuto & Volterra 2000: 264–265). Bilder och andra visuella stimuli fungerar väl då man vill få semispontana data och inte vill använda skrivna texter av något slag för att undvika interferens från ett skrivet språk. Visuella stimuli har med framgång även använts vid datainsamling för talade språk. På webbsidan <http://www.pearstories.org/> finns Wallace Chafes klassiska exempel på ett sådant videomaterial och information om hur det används. Informanten får se en sex minuter lång filmsnutt, som varken innehåller dialoger eller annat tal. Efter filmens slut spelar man in hur informanten återberättar vad hon/han just sett. Filmen är ursprungligen gjord för att samla in data från olika språk, i avsikt att göra interspråkliga lingvistiska jämförelser. Den innehåller scener där man skall beskriva universella begrepp såsom förhållandet mellan orsak och verkan, obekanta föremål och känslotillstånd.

Även bland tipsen på Sign Language Linguistics Society:s hemsida (<http://www.slls.eu>) påpekas att det redan finns en del standardiserat material (bilder, serier och videosnuttar) för många områden inom teckenspråksforskning. Forskare uppmanas att dela med sig av dylika material, för att möjliggöra jämförande studier mellan olika teckenspråk. De två test som fokuserar på morfosyntaktiska fenomen i ASL och Auslan (Signed Language Assessment 2007) använder sig av visuella stimuli för att studera polymorfema tecken. Testpersonerna får se en serie animerade filmsnuttar som innehåller antingen ett enda rörligt objekt, eller objektet tillsammans med ett stillastående objekt. Studien fokuserar på de

klassifikatorhandformer som testpersonen väljer då hon/han refererar till objekten i de animerade filmerna.

Jag använde själv bilder i materialinsamlingen till min magisteravhandling *Variation i teckenspråk – En studie av släktskapsterminologi i teckenspråket hos finlandssvenska döva* i allmän språkvetenskap (Hoyer 2000). Jag ville bland annat elicitera släktskapstermer i finlandssvenskt teckenspråk utan att använda svenska benämningar. Jag använde ritade bilder av familjer och visuella släktträd, och bad informanterna beskriva förhållandena mellan personerna på bilderna för att få fram släktskapstermerna. Alternativt kunde informanterna ha blivit ombudda att fritt berätta om sin familj och sina släktförhållanden. Nackdelen med en sådan materialinsamling hade varit att alla släkttecken inte skulle ha kommit fram i varje intervju och att informanterna skulle ha känt sig främmande inför tanken att redovisa för sina personliga familjeförhållanden för en utomstående person. Om jag, då jag samlade in det teckenspråkiga materialet för min avhandling (Hoyer 2000), hade varit lika insatt i de metodologiska frågorna förknippade med teckenspråkig datainsamling som jag är i dag, skulle jag antagligen själv inte ha utfört insamlingen. Trots att insamlingsmetoden i huvudsak bestod av enkla bilder för elicitering av släktskapstecken fanns det en risk för att svaren jag som hörande icke-nativ språkanvändare erhöll inte var de samma som en döv förstaspråksanvändare skulle ha eliciterat i motsvarande situation.

Datainsamling via intervju

Språkligt material kan också samlas in med hjälp av intervjuer. Materialet för det finlandssvenska teckenspråksprojektet samlades in genom att Karin Kronlund-Saarikoski, själv finlandssvensk döv, och jag åkte runt i Svenskfinland och spelade in videointervjuer med finlandssvenska döva. Målsättningen med videointervjuerna var rent språklig: att dokumentera användningen av finlandssvenskt teckenspråk och att få tillgång till analyserbart videomaterial där informanterna använde ett vardagligt register av finlandssvenskt teckenspråk. Som biprodukt fick vi ett rikt intervjumaterial med mycket information om finlandssvenska dövas historia och kultur.

Eftersom Kronlund-Saarikoski själv hör till denna språkgemenskap var det möjligt att samla in språkligt material på detta sätt. Kronlund-Saarikoski är kulturellt och språkligt jämställd med informanterna, och vid analysen av videomaterialet

kunde vi också ta fasta på hennes språkliga kontribution⁵. Min roll var att sköta den tekniska inspelningen, och trots att jag är andraspråksanvändare (om än finlandssvensk) ansåg vi att mitt finlandssvenska teckenspråk var tillräckligt flytande för att inte störa intervjun och påverka informanternas språkval. Informanterna uppmanades dessutom av Kronlund-Saarikoski att inte bry sig om vare sig kameran eller min närvaro.

Kronlund-Saarikoski kände alla informanter från förr, vilket bidrog till att det var lätt att skapa en otvungen intervjuatmosfär. Intervjuerna med en del informanter var så avspända att de ibland liknade fria diskussioner, medan andra informanter inte var så talföra utan svarade relativt kortfattat på de frågor som ställdes. Trots att Kronlund-Saarikoski hade ett frågeformulär som grund för intervjun, kunde hon fritt variera frågornas inbördes ordning och hon var heller inte tvungen att ställa alla frågor till alla informanter. Frågorna kretsade kring skolminnen, studietiden, förenings- och familjelivet. För att utreda informanternas språkliga bakgrund fanns det några obligatoriska frågor som ställdes till alla. Att intervjufrågorna var allmänt hållna och kretsade kring informantens eget liv och egna upplevelser bidrog väsentligt till att intervjusituationerna i regel var mycket otvungna. Vaux & Cooper (2003: 12) påpekar att man genom att ställa frågor om personens bakgrund, historiska ämnen, person- och ortnamn, kulturella seder o.s.v. erhåller kulturellt värdefull information. Samtidigt signalerar forskaren att hon/han har ett genuint intresse för vad personen i fråga har att förtälja och inte endast ser informanterna som språkliga objekt. Också Wrau, Trott & Bloomer (1998: 185) nämner att en av fördelarna med allmänt hållna intervjuer vid datainsamling av talade språk är att man på det sättet kan undvika att informanterna blir medvetna om vad man egentligen är intresserad av, det vill säga hur de uttrycker sig språkligt. Genom att be dem rita sitt familjeträd, eller be dem berätta om lekar från förr kan man undvika att överhuvudtaget avslöja att man kommer att studera deras språkliga uttryck. Ett bra sätt att få informanterna att använda ett mer informellt register är just att välja bekanta diskussionsämnen eller be dem berätta om händelser ur deras barndom.

Också dokumentationen av teckenspråken i Albanien och i Kosovo gjordes på motsvarande sätt som i det finlandssvenska projektet: genom att döva

⁵ För att få ett språkligt sett lika otvunget material kunde vi också på våra intervjuer ha bett finlandssvenska döva informanter fritt diskutera i par. Då kunde vi ha nått ett teckenspråkigt register som används mer regionalt, till exempel skulle den varietet som används i diskussion mellan två finlandssvenska döva från Vasa antagligen skilja sig från varieteten i en motsvarande situation i Helsingfors. Fördelen med vår metod var att den tjänade vårt forskningssyfte eftersom den resulterade i ett innehållsmässigt mer koherent material och möjliggjorde en jämförelse mellan tecken för vissa återkommande begrepp.

forskningsassistenter åkte omkring i länderna och samlade in språkliga data via videointervjuer. Det var av avgörande betydelse att forskningsassistenterna utförde inspelningarna helt på egen hand. Det är sannolikt att jag som utländsk hörande person hade påverkat språket i intervjusituationerna även om jag endast stått bakom kameran. Eftersom ett synligt frågeformulär i intervjuarens knä ibland tydligt ledde till en viss stelhet i intervjusituationerna i Albanien, beslöt vi att frångå pappret med intervjufrågor helt och hållet i projektet i Kosovo. Att memorera frågorna på förhand var en klar utmaning för forskningsassistenterna, men den som intervjuade fick under intervjuens gång ofta stöd av den andra assistenten som stod bakom kameran med ett stödpaper. Resultatet var en mer avspänd situation, lik den som uppstår då två språkbrukare möts. Också på Balkan kretsade frågorna kring minnen från skoltiden, familje- och arbetslivet. I Kosovo var kriget dock ett samtalsämne som forskningsassistenterna själva absolut inte ville beröra i intervjuerna, eftersom det hade gått endast sju år sedan NATO-bombningarna och krigsslutet och alla hade skräckupplevelserna i färskt minne. Minnen från kriget var heller inget man i allmänhet talade om till vardags. I en helt främmande kultur på Balkan förlitade jag mig fullständigt på forskningsassistenternas åsikter och kulturkännedom gällande hur intervjusituationerna skulle göras för att bli så lyckade som möjligt. I Albanien ville till exempel assistenterna betona för informanterna före intervjuens början att avsikten med videokameran inte var att filma de fattiga förhållandena döva bodde i utan intervjun spelades in på videoband för språkets skull. Också i Kosovo var intervjuerna ibland tvungna att poängtera att det inspelade materialet inte skulle komma att visas i TV.

”Datainsamling via intervju” har som vi sett många likheter med metoden ”inspelning av fri diskussion och spontant språkbruk”. Den har dock också mycket gemensamt med den så kallade ”halvstrukturerade intervjun” (på finska ofta *teemahaastattelu* ’tematisk intervju’) som används vid insamling av data i kvalitativ forskning. Vid dessa intervjuer är det endast ämnesområdena för intervjun som är fastställda på förhand, medan frågornas form och ordning fritt kan variera. Alla teman skall dock behandlas med alla informanter. Kvale (1997) uppger att kvalitativa intervjuer karaktäriseras av öppenhet; de saknar standardteknik och fasta regler, och intervjuarens eget omdöme är avgörande för om intervjun lyckas eller inte. Intervjufrågorna bör till exempel vara korta och lätta att förstå samt befriade från akademisk jargong. Språket i samhällsvetenskaplig intervjuforskning är både intervjuens redskap och, i form av band och utskrifter, föremål för texttolkning. Trots

att våra intervjuer skiljde sig från renodlad intervjuforskning eftersom fokus för våra intervjuer i första hand inte var intervjuaren i sig utan deras språkliga form, är det ändå denna sorts intervju vår metod ligger närmast. Också Kvaales (1997: 85) indelning av intervjuundersökningen i sju stadier har många likheter med hur vi arbetade med det inspelade materialet: (1) definition av ämne och syftet med intervjun, (2) planering, (3) själva intervjun, (4) utskrift av intervjun, (5) analys, (6) verifiering (då intervjuresultatens generaliserbarhet, reliabilitet och validitet fastställs) och (7) rapportering. Se närmare i Hirsjärvi & Hurme (2006), Eskola & Vastamäki (2001), Jacobsen (1993) och Lantz (2007) om intervjumetodik och halvstrukturerad intervju. Se även Alanne (i denna publikation) för ett exempel på datainsamling via teckenspråkig intervju.

Språkanvändarnas intuition versus dokumenterat språkbruk

En omstridd och ofta diskuterad fråga bland teckenspråksforskare är om och hur långt man kan förlita sig på språklig intuition, det vill säga metalingvistisk kunskap. Den här frågan är aktuell både då den nativa teckenspråksforskaren stöder sig på egen introspektion om sitt modersmål och då man ber informanter om åsikter baserade på deras intuition i språkliga frågor. Frågan om intuition tas upp även på Sign Language Linguistics Society:s hemsida (<http://www.slls.eu>). Också där konstateras att (den icke-nativa) forskaren ibland kan vara tvungen att förlita sig på en teckenspråkig persons intuition, men detta skall alltid ske i samband med analys av dokumenterad språklig data. I en del fall kan det vara bra att diskutera ett språkligt fenomen baserat på språkbrukarens intuition *innan* man tittar på inspelade data – för att få en uppfattning av vad man letar efter. I andra fall kan språklig intuition vara bra *efter* att man analyserat sina data, för att få mera information om ett visst fenomen som finns dokumenterat i ens inspelade material. Som tidigare konstaterats i artikeln gäller det för forskaren att vara medveten om att informanten kan uttrycka sig enligt vad hon/han tror att det förväntas av henne/honom. Döva är dessutom skickliga på att avläsa människor, och forskarens (omedvetet uttryckta) förhoppningar om svarets art kan påverka det svar som ges.

Frågan om språklig intuition är aktuell av två orsaker som är nära förknippade med varandra. För det första är forskningen i tecknade språk som tidigare konstaterats relativt ung och största delen av språkstrukturen och grammatiken i till exempel finlandssvenskt och finskt teckenspråk är fortfarande outforskad. Det betyder att det inte finns forskningsresultat att hänvisa till, utan i många fall är man

tvungen att hänvisa till ytliga studier uppbackade endast av språkbrukarnas språkliga intuition. Den andra orsaken är att så länge största delen av forskarna inte är förstaspråksanvändare utan forskar i ett för dem främmande språk, är de vid analys av sitt material tvungna att förlita sig på andra människors språkliga omdöme. I praktiken betyder det här ofta att forskaren är hörande med begränsade färdigheter i teckenspråk och den som blir tillfrågad är döv med begränsade lingvistiska kunskaper. Det finns en stor risk för missförstånd; forskaren kan få vilseledande svar på sina frågor helt enkelt av den anledningen att hennes/hans frågor språkligt är felaktigt formulerade eller lingvistiskt för komplicerade. Det gäller också att som hörande forskare vara medveten om den ”vita mannens börda” i teckenspråkssammanhang och öppet erkänna de maktstrukturer som har funnits och som delvis fortfarande finns mellan döva och hörande. Wrau, Trott & Bloomer (1998: 183–184) konstaterar att ett av problemen med intuitionsbaserade data är att de vetenskapligt sett är inexakta och intuitionen filtreras genom både informantens och forskarens tolkningar och uttryck. Dessutom krävs det en viss nivå av självkännedom och metaspråklig förmåga hos informanten för att intuitiv kunskap om språket överhuvudtaget skall komma till nytta vid datainsamling.

Vid datainsamlingen för min studie ”’Vi kallade dem Borgåtecken’. Det finlandssvenska teckenspråket i går och i dag” använde jag mig av språkanvändarnas intuition som metod. Jag ställde direkta frågor om sju olika tecken. De frågor jag ställde var: ”Använder du tecknet X?”, och om svaret var nekande eller inte entydigt jakande ställde jag följdfrågan: ”Känner du till tecknet X?”. Trots att metoden säkerligen kan visa vissa allmänna tendenser i användningen av de ifrågavarande tecknen är den inte tillförlitlig till 100 %, inte ens om frågeställaren varit förstaspråksanvändare (Hoyer 2005: 66).

Inom det finlandssvenska teckenspråksprojektet kom språkbrukarnas språkliga intuition till nytta på ett väldigt konstruktivt sätt. De tecken som excerperats ur de inspelade videointervjuerna tecknades ner på separata excerperingsblanketter och togs sedan upp till diskussion i en arbetsgrupp bestående av finlandssvenska döva och mig. Deltagarna i arbetsgruppen analyserade tecknen, deras frekvens, form, betydelse och användning. Arbetsgruppsmötena var väldigt motiverande och deltagarna upplevde äkta glädje över att för första gången någonsin få analysera och kommentera sitt eget språk. Deltagarna gav spontant exempel på meningar där tecknen användes i naturliga sammanhang. Största delen av dessa diskussioner spelades in, med två videokameror. Ur detta inspelade material plockade vi direkt en

del spontana meningar som tecknades på nytt av Kronlund-Saarikoski som exempelmeningar i ordbokspubliceringen *Se vårt språk! Näe kielemme!* (Hoyer & Kronlund-Saarikoski 2002).

Det finns för- och nackdelar med att diskutera i grupp; åsikterna hos en del deltagare kan till exempel dominera på andras bekostnad. Fördelarna med de språkliga diskussionerna i den finlandssvenska arbetsgruppen övervägde dock ansevärt nackdelarna och utgjorde grunden för den information om finlandssvenskt teckenspråk som finns samlad inom pärmarna för ordbokspubliceringen *Se vårt språk! Näe kielemme!* Även i teckenspråksarbetet i Albanien och i Kosovo bildade vi arbetsgrupper med nativa teckenspråkiga med en så bred regional representation som möjligt. Dessa tog ställning till och diskuterade form och användning av de tecken som forskningsassistenterna excerperat ur det inspelade materialet. Hale (2001: 79–80) redogör för ett språkforskningsprojekt i Nicaragua där ett av syftena med en arbetsgrupp bestående av nativa språkbrukare var att förankra projektet i språkgemenskapen. Detta har naturligtvis också varit ett av syftena med arbetsgrupperna på Balkan, men de har i första hand fungerat som ett direkt språkligt forum utan vilka ordboksarbetet inte skulle ha varit möjligt att genomföra.

I sin diskussion om fördelen med det han kallar den enspråkiga modellen talar Everett (2001: 176) också varmt för att lingvisten arbetar med en grupp språkbrukare; arbetet blir mer effektivt då och framför allt roligare för både informanterna och lingvisten. Lingvisten kan via grupparbete snabbare komma in i språkgemenskapen och etablera genuin kontakt med språkbrukarna. På basis av min egen erfarenhet är jag helt överens med Everett. Att i en grupp med nativa språkanvändare få analysera deras språk (oberoende av om det har handlat om teckenförrådet i finlandssvenskt, albanskt eller kosovanskt teckenspråk) är både lärorikt och utmanande men framförallt väldigt inspirerande och roligt.

Val av informanter

Med informanter avses de personer som språkligt bidrar till datainsamlingen. Deras språkbruk spelas in i fria spontana situationer, med hjälp av visuella stimuli eller med hjälp av intervju. Även forskningsassistenterna och arbetsgruppsmedlemmarna i det finlandssvenska projektet och Balkanprojektet fungerade i viss mån som informanter, då de bidrog med metalingvistisk information

vid analys av de inspelade data. I detta avsnitt avses med *informanter* dock främst den förstnämnda gruppen.

Fokus för forskningen påverkar naturligtvis valet av informanter. Är man ute efter att studera förstaspråksanvändare spelar det eventuellt inte så stor roll om informanterna är döva eller hörande. Rainò (2004) uppger att av de 212 informanter som hon videointervjuade för sin doktorsavhandling om persontecknen var 23 hörande barn till döva föräldrar, som alltså vuxit upp i teckenspråkig kulturmiljö. Hon intervjuade även en del andraspråksanvändare: åtta av hennes informanter var hörande personer med teckenspråk som arbetspråk.

Dimmendaal (2001: 60) och Vaux & Cooper (2003: 7–8) tar upp genusfrågor: Är det bättre att informanten är av samma eller annat kön än lingvisten/intervjuaren? Dessa frågor är av större betydelse vid långvariga studier med endast en eller ett fåtal informanter än då man samlar in ett större material med många informanter involverade. Men genusfrågor kom att spela en överraskande stor roll vid datainsamlingen på Balkan. Kulturklimatet och ojämställdheten mellan könen på Balkan resulterade i en mer naturlig och otvungen stämning (och därmed ett mer naturligt språkbruk) om informanten och intervjuaren var av samma kön. Detta gällde speciellt om informanten var en yngre kvinna; då var det speciellt viktigt att intervjuaren också var kvinna. Också åldern spelade roll vid val av register – med en intervjuare i samma ålderskategori som informanten själv blev situationen mer avspänd. Speciellt den unga, ännu ogifta, kvinnliga forskningsassistenten i Albanien kände sig inte väl till mods att intervju obekanta män äldre än henne själv.

Även etnisk tillhörighet är av relevans då man funderar på val av informanter. Enligt Vaux & Cooper (2003: 11) förbiser majoritetsrepresentanter ofta betydelsen och följderna av att informanterna tillhör etniska och språkliga minoriteter. Att höra till en viss minoritet kan vara stigmatiserande och politiskt till och med utgöra ett hot. Detta kan direkt ta sig uttryck i språkbruket. Att etnisk tillhörighet är av avgörande betydelse fick vi helt konkret erfara då det teckenspråkiga materialet samlades in i Kosovo. För att få ett representativt material över teckenspråksanvändningen i hela Kosovo var det meningen att forskningsassistenterna åren 2006–2007 skulle göra videoinspelade intervjuer med döva också i Gracanica och i norra Mitrovica, där den serbiska minoriteten är bosatt. Trots att de kosovoalbanska forskningsassistenterna såg de kosovoserbiska döva som en del av dövsamhället var det på grund av den politiskt spända situationen inte möjligt att genomföra intervjuerna. Det ansågs farligt att som kosovoalban röra sig

synligt med en videokamera på de serbdominerade områdena. De serbiska döva vågade heller inte resa in till Pristina för att delta i en intervju som skulle videoinspelas.

En annan fråga som bör tas i beaktande är den roll informanternas utbildning eventuellt spelar för studiens validitet. Vaux & Cooper (2003: 9) har en klar syn på detta när de säger:

However, I have found that schooling is normally counterproductive when dealing with informants. Schools generally teach students a broad range of fallacies about language in general and their language in particular, such as the idea that certain literary forms that no one actually says in real speech are “correct”, and the forms that people actually use are “wrong”. This sort of misinformation can have a significant effect on people’s linguistic performance, particularly in situations where they feel their linguistic competence is being tested, such as a data gathering session with a linguist.

För döva språkanvändares del är skolgången ofta en avgörande faktor som påverkar teckenspråksanvändningen. I Finland innebar skolstarten ofta tidigare även början på teckenspråkslärandet. Det samma kan konstateras ske på Balkan även i dag. På motsvarande sätt som Vaux & Cooper säger i citatet ovan innebär även dövskolan att många missuppfattningar och felaktiga föreställningar om teckenspråk inrotas hos de döva eleverna och resulterar i en snedvriden uppfattning om teckenspråk. Märkbara språkliga attityder avslöjades också under intervjuerna för det finlandssvenska teckenspråksprojektet. Det naturliga för de flesta åldersstigna informanterna skulle ha varit att använda sig av det gamla handalfabetet. Finland övergick år 1965 till det så kallade internationella handalfabetet (Salmi & Laakso 2005: 320), men många döva som lärt sig det gamla handalfabetet använder det fortfarande. Att informanterna blev osäkra på sitt språkbruk framför kameran avslöjades av kommentarer som: ”Skall jag bokstavera mitt namn med det nya alfabetet?” eller ”Jag är så dålig på det nya alfabetet”.

Mithun (2001: 48) konstaterar att i en del språkgemenskaper är språkbrukarna mer språkligt medvetna än i andra. Ibland är skickliga språkbrukare osäkra på om de duger som språklig informant, eftersom de inte fått någon formell undervisning i språket i skolan. Hon uppmanar lingvisten att satsa tid på att övertyga språkanvändaren att hon/han i och med sitt skickliga språkbruk *är* expert i sitt språk. Dimmendaal (2001: 58) rapporterar att det är vanligt att språkbrukare ställer sig negativa till sitt eget språk på grund av att det saknar en skriven tradition. Också

bland döva teckenspråksanvändare förekommer missuppfattningar och okunskap om relationen mellan talat, tecknat och skrivet språk. De två förstnämnda är jämställda som de primära formerna av naturligt språk medan det skrivna språket är sekundärt.

Man kan sammanfattningsvis konstatera att informantens, och även intervjuarens/lingvistens, egenskaper så som till exempel auditiv förmåga, kön, ålder, etnisk och kulturell identitet, språklig tillhörighet och utbildning påverkar förhållandet mellan dessa två personer, och därmed även språket som används då data samlas in. Det är viktigt att man medvetandegör dessa faktorer som direkt avspeglar sig i det insamlade materialet. Informantens bakgrund är av stor relevans vid datainsamlingen. Då man väljer ut teckenspråkiga informanter för datainsamlingen bör man således beakta åtminstone följande faktorer:

- informanternas könsfördelning
- informanternas ålder
- i vilken grad informanten är kulturellt teckenspråkig (hon/han kan vara döv, hörselskadad eller hörande)
- informantens etniska bakgrund
- åldern för när informanten lärde sig teckenspråk
- informantens föräldrar; var de tecknande eller ej
- vilken dövskola informanten har gått i
- informantens utbildning
- informantens språkkunskaper och kontakt med andra teckenspråk
- informantens hemort, tidigare och nuvarande
- det nuvarande språkbruket i hemmet
- informantens grad av aktiv teckenspråksanvändning

Det är ofta skäl att anteckna dessa faktorer för varje informant, för att i analyskedet kunna bedöma och korrelera bakgrund och möjliga orsaker med förekomsten av vissa språkliga särdrag (som till exempel munrörelser härledda från finskan hos finlandssvenska döva på grund av intensiv kontakt med finskt teckenspråk). Vid studier av språkinläring hos barn eller vuxna bör man beakta faktorer som situationen för språkinläringen (Har inläringen skett via spontan interaktion eller genom formell undervisning?). Detta är speciellt viktigt eftersom teckenspråksforskningen ännu är relativt ung och kvaliteten på teckenspråksundervisningen kan variera oerhört mycket. I sin artikel om metoder för

forskning i teckenspråksinlärning hos barn poängterar också Baker *et al.* (2000) vikten av att klarlägga informanternas språkliga bakgrund. Speciellt vid studier av barns språk spelar teckenspråksanvändningen i hemmet en avgörande roll.

I Hoyer (2005) fokuserade jag på en mycket speciell grupp finlandssvenska döva. För att minimera det sverigesvenska teckenspråkiga inflytandet hade jag strikta kriterier för val av informanter: De fick inte ha erhållit yrkesutbildning i Sverige, deras boningsort måste finnas i södra Finland, och även tiden för skolgången i Borgå var väl avgränsad. Dessutom fick ingen av informanterna ha varit medlem i det finlandssvenska teckenspråksprojektets arbetsgrupp vid Finlands Dövas Förbund rf, och jag strävade också efter en relativt jämn könsfördelning.

Det är inte alltid helt okomplicerat att dokumentera informanternas språkliga bakgrund. Alla informanter som Rainò (2004) intervjuade för studien av persontecken var till exempel inte villiga att avslöja hur gamla de var. Dessutom glömde intervjuaren ibland att fråga informantens ålder. Rainò kan därför inte uppge statistiska uppgifter om informanternas ålder. För att samla in det omfattande materialet på omkring 1 000 persontecken använde sig Rainò också av teckenspråkstolkstudier och studerande vid Dövas Folkhögskola, Rovala-opisto och Jyväskylän universitet som intervjuare. Vid en så omfattande datainsamling med många olika intervjuare inblandade är det naturligt att det sker mänskliga misstag. Det visar endast att man inte kan överbetona vikten av ett systematiskt tillvägagångssätt vid datainsamling.

Att informanterna inte alltid är villiga att utförligt berätta om sin bakgrund är också mycket förståeligt. Speciellt då man beaktar hur stigmatiserande dövhet och teckenspråk förr var i Finland. Inom det finlandssvenska teckenspråksprojektet stötte vi på ett fall där informanten talade osanning om sin familjebakgrund och inte berättade för oss att hon/han hade ett dövt syskon. Denna sorts information kan dock vara avgörande då man bedömer vid vilken ålder informanten fått tillgång till teckenspråk.

Tillstånd för användning av det inspelade materialet

Vid datainsamling av teckenspråkigt material i Finland bör man beakta den nya personuppgiftslagen (523/1999) som trädde i kraft 1999. Kuula (2006) tar upp frågan om datasekretess i ljuset av den här lagen. I lagens 3 § definieras begrepp

som *personuppgifter*, *behandling av personuppgifter*, *personregister*, *registeransvarig* och *samtycke*. Lagen innefattar även forskningsmaterial som innehåller personuppgifter. Lagen styr all hantering av personuppgifter såsom datainsamling, analys och bearbetning av data, och utlämnande och arkivering av forskningsmaterial.

Kuula poängterar att begreppet *personuppgifter* när det gäller forskningsmaterial innefattar inte bara den enskilda individens namn, adress, personbeteckning och födelsedatum utan även sådant material som avslöjar individens röst eller ansikte. Det här betyder att alla audiovisuella bandinspelningar, såsom videoinspelade teckenspråkiga data, därmed innehåller personuppgifter. Forskningsmaterial som innehåller personuppgifter utgör alltså enligt personuppgiftslagen ett *personregister*:

[---] 3) *personregister* en datamängd som innehåller personuppgifter och som består av anteckningar som hör samman på grund av sitt användningsändamål, och som helt eller delvis behandlas med automatisk databehandling eller har ordnats som ett kartotek, en förteckning eller på ett annat motsvarande sätt så att information om en bestämd person kan erhållas med lätthet och utan oskäligen kostnader, [---]
(3 § Personuppgiftslagen 523/1999)

I praktiken är det den forskningsinstans som ansvarar för forskningen som är *registeransvarig*, medan det enligt Kuula är den enskilda forskaren som själv är registeransvarig då hon/han utövar självständig forskning. I de fall då det är studerande som samlar in och behandlar material för ett lärdomsprov eller en avhandling är de samtidigt även registeransvariga.

De allmänna principerna som stipuleras av lagen för behandling av personuppgifter och personregister är många och detaljerade. De omfattar information och bestämmelser om datasäkerhet och om hur uppgifterna skall behandlas och förvaras, om den registrerades rättigheter, och om den registeransvarigas skyldighet att uppgöra en särskild registerbeskrivning. Lagens 14 § och 15 § tar upp behandling av personuppgifter för särskilda ändamål, såsom forskning och statistik. Då man samlar in teckenspråkiga data för forskningsändamål gäller det alltså att känna till hur användningen och förvaringen av materialet regleras enligt lag. Det mest avgörande är ändå informanternas *samtycke* till sådan materialinsamling där de själva medverkar. Forskningen måste basera sig på frivillighet, och informanterna har full rätt att dra sig ur en studie eller forskningen i

vilket skede som helst. Det är viktigt att berätta för informanterna för vilket ändamål materialet samlas in. Informanten bör också få veta hur materialet kommer att användas och av vem. Om man informerat att man samlar in det teckenspråkiga materialet med tanke på ett specifikt projekt, tillåter personuppgiftslagen inte att materialet används för något annat ändamål⁶. Kuula (2006: 89) ger som exempel att forskningsmaterial innehållande personuppgifter som samlats in för en specifik doktorsavhandling bör förstöras genast då avhandlingen blivit godkänd. Ett alternativ är att ansöka om ett officiellt arkiveringstillstånd från Arkivverket. Arkivverket tillåter dock inte privat arkivering av forskningsmaterial som innehåller personuppgifter.

Eftersom videoinspelat teckenspråkigt material alltid avslöjar informantens identitet är det viktigt att planera den framtida användningen av materialet väl då man ber om informantens samtycke. Om man uppgett att det endast är forskaren själv som har tillgång till materialet kan man inte låta ens en närstående kollega bekanta sig med materialet. Kuula (2006: 90, 110–111) betonar att man dock fritt kan komma överens med informanten om användningen. Även när materialet innehåller personuppgifter kan materialet användas i framtida forskning enligt överenskommelse mellan forskare och informant till exempel på en separat tillståndsblankett.

Tillståndsblanketten kan innehålla välavgränsade alternativ för användning av det inspelade materialet. Informantens samtycke kan gälla endast forskningssyfte, eller både forskning och undervisning⁷. På en av tillståndsblanketterna som används vid Avdelningen för teckenspråk vid Stockholm universitet definierar man dessutom huruvida undervisningen sker vid eller utanför universitetet. På blanketten ber man också separat om eventuellt tillstånd för att publicera det inspelade materialet i tryckt form som fotografier eller teckningar, och för att publicera materialet i elektronisk form på Internet. Det är viktigt att informanten till fullo förstår vad hon/han ger sitt samtycke till. Eftersom skrivet språk inte är dövas modersmål bör

⁶ De teckenspråkiga videointervjuer som spelades in i Finlands Dövas Förbund rf:s *Finlandssvenska teckenspråksprojekt* samlades ursprungligen in endast för detta projekt. För att det unika och mångsidiga materialet skulle kunna användas även i framtida teckenspråksforskning var vi i efterhand tvungna att be om ett särskilt skriftligt tillstånd av varje informant. Detta var både arbetsdrygt och komplicerat att göra i efterhand per post, eftersom skriven svenska inte utgör informanternas modersmål, och en del av de åldersstigna informanterna hade avlidit och samtycket därmed måste fås av deras anhöriga.

⁷ På tillståndsblanketten för Finlands Dövas Förbund rf:s finlandssvenska videointervjuer angavs följande alternativ: 1) endast inom forskning i teckenspråk, och för forskning som berör döva och dövas kultur; 2) inom forskning i teckenspråk, och för forskning som berör döva och dövas kultur, och även i undervisning och vid seminarier.

forskaren klargöra innehållet på blanketten på teckenspråk. Man kan också spela in diskussionen kring tillståndsblanketten och informantens eget samtycke på video.

Även tystnadsplikt om innehållet i sådant forskningsmaterial som innehåller konfidentiella uppgifter som avslöjar informantens identitet är stipulerat i personuppgiftslagen:

Tystnadsplikt

Den som vid utförandet av åtgärder som har samband med behandlingen av personuppgifter har fått kännedom om något som gäller en annan persons egenskaper, personliga förhållanden eller ekonomiska ställning, får inte i strid med denna lag för tredje man röja de uppgifter som han på detta sätt har erhållit.
(33 § Personuppgiftslagen 523/1999)

För att kunna utföra diakronisk teckenspråksforskning som fokuserar på språkförändring behövs inspelningar av olika tidsålder. Kuula (2006: 100) uppger att det finns tre alternativ för att man skall kunna behandla och arkivera forskningsmaterial som spelats in före personuppgiftslagen trädde i kraft. Det första är om man ursprungligen redan informerat informanterna om att materialet kommer att bevaras och användas i framtida forskning. Det andra alternativet är att anonymisera materialet, det vill säga att avlägsna alla sådana uppgifter som gör att personen i fråga kan identifieras. För videoinspelat teckenspråkigt material är detta förstås inget möjligt alternativ. Det tredje alternativet är att be informanterna om tillstånd i efterhand. För de teckenspråkiga korpusarnas del som för tillfället finns under planering inom olika forskningsinstanser i Finland är detta viktigt att komma ihåg då korpusar sammanställs. Även i de fall användargruppen är slutet, till exempel då materialet är tillgängligt på nätet endast för ett begränsat antal forskare via användarnamn och lösenord, utgör materialet enligt lagen ett personregister.

Även utanför Finlands gränser, i länder där lagar om personskydd inte är lika detaljerade och omfattande har forskaren en etisk skyldighet att be om samtycke för inspelning av data och ta reda på vilka juridiska regler som gäller för datainsamling, äganderätt och informantskydd. Se till exempel Dwyer (2006: 42–50) för en utförlig diskussion om samtycke och rättigheter vid datainsamling. Den nya tekniken med Internet som ger oanade möjligheter till publikation av data och forskningsresultat globalt, väcker många frågor. Crasborn (2008) diskuterar etiska frågor som han och hans kolleger ställts inför för ett webbaserat korpusprojekt i holländskt teckenspråk (www.let.ru.nl/corpusngt). Korpusen är ämnad att finnas fritt

tillgänglig på Internet och innehåller videoinspelningar med 100 teckenspråksanvändare. Det omfattande materialet som motsvarar innehållet på 600 DVD-skivor består bland annat av historier och fria diskussioner på holländskt teckenspråk. Förutom att språkanvändarna naturligtvis har givit sitt samtycke till publiceringen uppmanas de också före inspelningen att inte diskutera alltför privata ämnen. Crasborn ställer frågor såsom: Räcker dessa åtgärder till för att skydda de döva språkanvändarnas integritet? Förstår språkanvändarna verkligen vad de ger sitt samtycke till? Kan någon förutse konsekvenserna av utvecklingen av Internet och videotekniken i framtiden?

Videospelat teckenspråkigt material avslöjar alltid informantens identitet och etiska och rättsliga frågor som dessa visar på det komplexa med tillstånd för nyttjande av inspelat material.

Att beakta vid själva inspelningen av språkliga data: Praktiska tips⁸

Före inspelningen

För att undvika tekniska problem vid inspelningen är det bra att öva sig på förhand och göra provinspelningar i olika miljöer. I sin praktiskt inriktade forskningshandbok poängterar Wrau, Trott & Bloomer (1998: 178) vikten av att utföra en pilotstudie då man samlar in lingvistiska data genom frågeformulär. Det samma kan absolut sägas gälla även för videoinspelningar. I Albanien och i Kosovo tränade forskningsassistenterna insamlingsmetoden med framgång med bekanta döva som försökspersoner i bekant kontorsmiljö. Övning ger teknisk färdighet både i hantering av kameran och för memorerande av intervjufrågorna.

Kom-ihåg-lista

- Bekanta dig väl med din tekniska utrustning och dess manualer *innan* du börjar med dina inspelningar.
- Gör upp en lista på den utrustning du skall ha med dig vid varje inspelning. Med hjälp av listan undviker du att hamna i situationer där inspelningen misslyckas på grund av att det t.ex. inte finns

⁸ Om inte annan källa anges baserar sig detta avsnitt främst på de erfarenheter Karin Kronlund-Saarikoski och jag erhöll då vi spelade in intervjuerna för det finlandssvenska teckenspråksprojektet vid Finlands Dövas Förbund rf åren 1998–2002. En del kommentarer härstammar också från mina erfarenheter från Balkanprojektet.

stickkontakter på det stället där ljusförhållandena är lämpliga och det visar sig att du har glömt att ta med en skarvsladd till kameran.

- Ett hopfällbart notställ är bra att ha för eventuella papper med intervjufrågor. Du kan ha notstället bredvid dig på lämplig ögonhöjd och slipper därmed hålla pappren i knäet då båda händerna bör vara fria för diskussion.
- Om du utför en intervju är det avgörande att du är tillräckligt bekant med intervjufrågorna för att diskussionen skall löpa så naturligt som möjligt utan långa avbrott då du läser i dina papper. Som bekant kan man i teckenspråkig kommunikation inte samtidigt lyssna och läsa, eftersom dialog kräver konstant ögonkontakt från lyssnarens sida.

Kom överens om tidpunkten för inspelningen på förhand, ta även årstiden och tiden på dygnet i beaktande. Trots att dagens moderna digitala videokameror tekniskt är rätt så avancerade, och inte vanligtvis kräver extra belysning i inomhusmiljö är det ändå viktigt att beakta ljusförhållandena för optimal exponering. Under mörka höst- och vinterkvällar då det är knappt om naturlig belysning, är lamporna inomhus av avgörande betydelse. I analyskedet kan det vara svårt att urskilja till exempel handformer som blivit suddiga i alltför dunkel inomhusbelysning.

Var skall inspelningen ske? Majoriteten av intervjuerna som vi spelade in för det finlandssvenska teckenspråksprojektet ägde rum hemma hos informanterna. De fick dock själva välja om de ville att inspelningen skulle ske hemma hos dem eller i den lokala dövföreningens utrymmen. I dövföreningarnas utrymmen var det lättare att tidsmässigt effektivisera intervjuerna, eftersom flera personer kunde bli intervjuade på samma ställe. Fördelen med intervju i hemmiljö var dock att atmosfären var mer familjär där, och därför av betydelse för val av språkligt register. Även Eskola & Vastamäki (28: 2001) konstaterar att de bästa förutsättningarna för att en halvstrukturerad intervju skall lyckas finns när den görs hemma hos informanten.

Hemmiljön är alltså trygg och bekant för informanten, trots att det kan finnas en del störande moment också i hemmiljön. Det var främst andra familjemedlemmars närvaro i rummet som störde våra finlandssvenska intervjuer. Därför bad vi efter de första intervjuerna att informanten skulle lämnas ensam med oss. Det var speciellt i en intervju som informantens blickriktningar på videobandet avslöjar att han med jämna mellanrum gav sin fru korta ögonkast. Eftersom användningen av blicken är en del av grammatiken i teckenspråk, var den flackande

blicken mycket störande i analyskedet av materialet. En del informanter hade sällskapsdjur, som katt eller hund och som i allmänhet inte var störande på något sätt. Det är endast i de fall djuret blir intresserat av inspelningen som det kan utgöra ett störande element till och med rätt språkligt. Hunden till en äldre dam krävde att bli omklappad av sin matte mitt under inspelningen. Hon fortsatte att teckna samtidigt som hon krefsade hunden, men tecknade en stund med endast en hand⁹. Liknande situationer kan uppstå om informanterna har små barn som kräver uppmärksamhet under inspelningen; det går alldeles utmärkt att teckna med en hand samtidigt som man håller ett barn i famnen, men den språkliga artikulationen är inte optimal ur forsknings- och analysvinkel.

Då man väljer plats för inspelningen är ljuset den mest avgörande faktorn. Man skall inte filma i motljus utan försöka hitta en plats där man står bakom kameran med ryggen mot fönstret. Man skall undvika att få med speglar eller till exempel speglade glasbord som förvränger ljuset. En lugn bakgrund är av avgörande betydelse i analyskedet, men ofta är det svårt att hitta helt tomma väggytor hemma hos folk. Ett alternativ är att ha med sig ett enkelt hopfällbart stativ och drapera det med ett mörkt tyg som bakgrund. Också informanternas (och intervjuarens) kläder bör vara enfärgade. Blusen skall hos ljushyade personer helst vara enfärgat mörk för att kontrasten mellan händerna och bakgrunden ska bli optimal. Skjortor med speciellt ränder och brokiga mönster bör undvikas. Om informanten har valt en väldigt opassande skjorta kan man vänligt be henne eller honom byta kläder. Men det gäller att minnas sin roll och respektera den som ska intervjuas; en av våra finlandssvenska informanter vägrade byta sin t-tröja med grällt Hawaiimotiv som han med noggrannhet valt ut för att se bra ut framför videokameran.

Köksstolar och andra enkla stolar utan armstöd är att föredra framför mjuka soffor och djupa fåtöljer. Språket blir mer välartikulerat då man sitter och tecknar med god hållning och har händerna fria. Den lösning som ofta fungerade bäst var att ta två stolar från köket och placera dem på det ställe i bostaden som var bäst med tanke på ljuset. Vi behövde två stolar av den anledningen att vi alltid spelade in både intervjuaren och informanten. De skall sitta rätt så nära varandra, men lite snett i förhållandet till kameran, så att informanten filmas mer rakt framifrån. Intervjuaren behöver inte synas helt och hållet, men det är viktigt att ansiktet och munrörelserna

⁹ Som kuriositet kan nämnas att hunden efter en stund blev mer intresserad av den som stod bakom kameran, det vill säga mig, och satte sig att stirra på mig framför kamerastativet. Hunden skymde inte bilden på något sätt, men eftersom den satt precis framför kamerans mikrofon finns dess högljudda flämtningar förevigade på inspelningen. Ur teckenspråkforskningssynvinkel spelar detta slags auditiva störningar på bandet dock ingen roll.

syns på inspelningen. Vi hade inte tillgång till mer än en kamera, och kunde därför inte välja en sådan inspelningsvinkel där båda två hade varit synliga rakt framifrån. Jag zoomade in de två personerna så välavgränsat som möjligt, för att få med alla tecken som utförs i teckenutrymmet. För att informantens dominerande hand på videobandet inte skall skymma den icke-dominerande handen i tvåhandstecken är det viktigt att en högerhänt person filmas snett från dennas vänstra sida. För vänsterhänta informanter gäller förstås det motsatta. Detta är av speciellt avgörande betydelse då man har tillgång till endast en kamera och därmed inte kan filma de två personerna rakt framifrån.

Vid inspelning i hemmiljö uppnår man inte alltid de allra gynnsammaste inspelningsförhållandena. Det handlar om att hitta den mest fungerande lösningen, men oftast måste man kompromissa ifråga om någon faktor. Det är skäl att minnas målsättningen med inspelningen, nämligen att få ett så analyserbart spontant språkligt material som möjligt. Om man börjar möblera om alltför mycket hemma hos informanten och ger det tekniska väldigt stor uppmärksamhet finns det en risk för att stämningen blir spänd och mer formell och därmed resulterar i ett sämre material språkligt sett. Våra erfarenheter från det finlandssvenska teckenspråksprojektet var till största delen väldigt positiva. Jag anser att huvudorsaken var att informanten och intervjuaren kände varandra sedan tidigare och hörde till samma språkgemenskap. Stämningen var i allmänhet god redan vid kaffebordet innan vi började med inspelningen.

Under inspelningen

Börja inspelningen med att teckna ort, datum och de medverkandes persontecken och namn för kameran. Detta underlättar senare transkription och arkivering av materialet. Som tidigare nämnts är det möjligt att inför kameran ta upp frågan om samtycke för användningen av materialet. Detta kan göras genast i början av inspelningen, men det kan i så fall påverka situationen så att den blir mer formell än önskat. Det är alltså möjligt att ta upp detta efter avslutad intervju trots att det kan anses som mer etiskt rätt att ta upp det *före* intervjun. Sträva efter en så avslappnad stämning som möjligt genom att direkt uppmana informanten att inte bry sig om kameran, utan istället teckna som vanligt. Man kan uppnå en avslappnad stämning genom att först börja med att tala om vardagliga ting som inte har med inspelningen att göra, eller börja med de intervjufrågor som gör att man kommer igång med en diskussion på ett naturligt sätt. Kom ihåg att en intervju inte handlar om en helt

naturlig diskussion, eftersom den ena parten är den som ställer frågor och den andra parten förväntas svara på dem. Under inspelningarna för det finlandssvenska teckenspråksprojektet kunde informanten ibland ställa motfrågor till Kronlund-Saarikoski som hon artigt parerade eller kort besvarade. Vaux & Cooper (2003: 17) ger rådet att styra över samtalet till ämnen som man vet att informanten är intresserad av i fall informanten börjar bli alltför intresserad av intervjuaren. De konstaterar att eftersom de flesta människor tycker om att tala om sig själva är det en bra lösning att ställa frågor som rör informanten.

Var ständigt medveten om att ditt eget språkbruk påverkar informantens val av språkliga uttryck. En av de mest avgörande faktorerna vid språkpåverkan och språklig förändring är vår sociala interaktion med andra människor. Språklig påverkan via kommunikation ansikte mot ansikte är betydligt effektivare än passiv påverkan till exempel via språkbruket i media (Romaine 2000: 83). Det är alltså bra att försöka hitta en språklig form som ligger nära informantens, utan att formen för den skall kännas onaturlig för en själv. En skicklig intervjuare är bra på att anpassa sig språkligt och ”hitta rätt”. Då Kronlund-Saarikoski transkriberade intervjuerna hon gjort förundrades hon över hur hon omedvetet anpassade sig språkligt efter informanterna. Med de äldsta informanterna tecknade hon långsammare och tydligare, och hon använde automatiskt en del äldre tecken och det gamla handalfabetet vid bokstavering.

I övrigt gäller det att hålla diskussionen vid liv men inte avbryta informanten, utan ställa tilläggsfrågor efter att hon eller han berättat färdigt. Och naturligtvis skall man också låta informanten berätta om sådant som är bekant för en sedan tidigare. Vid en intervju vill en del informanter kanske visa fotografier eller gamla föremål. Dessa kan inspirera till vidare diskussioner, men det är skäl att minnas att också fotografier kan utgöra språkligt störande element om de hålls i händerna. Ibland är det bäst att titta på fotoalbum först efter intervjun. Med en del informanter förde Kronlund-Saarikoski långa metaspråkliga diskussioner. De diskuterade finlandssvenskt teckenspråk förr och nu, skillnader i språket hos äldre döva jämfört med yngre, och förhållandet mellan språket hos finska och finlandssvenska döva. Om syftet med datainsamlingen är rent språkligt, och det inte spelar så stor roll vilket tema som diskuteras lönar det sig att diskutera språkliga frågor mer utförligt med de informanter som man märker är speciellt intresserade av ämnet.

Samarbetet mellan intervjuaren och den som står bakom kameran är också viktigt. Trots att man med fjärkontroller själv kan styra många digitala kameror kan

det vara bra att ha en särskild person som koncentrerar sig helt på det tekniska. Då jag stod bakom kameran följde jag samtidigt med vilka av de obligatoriska frågorna som redan ställts, och vilka som ännu borde ställas. Eftersom Kronlund-Saarikoski ofta hade många informanter att intervjua under samma dag var det för henne inte alltid lätt att komma ihåg vad hon hade frågat av vem. Frågorna ställdes i fri ordning, beroende på hur talför informanten var. När Kronlund-Saarikoski ibland tappade räkningen bland de obligatoriska frågorna, gav hon en förstulen blick åt mitt håll enligt vår överenskommelse, och jag gav henne då en kort lägesrapport om oställda frågor.

Det viktigaste samspelet är ändå det som sker mellan intervjuare och informant. Att informanterna överhuvudtaget går med på att bli intervjuade är det mest avgörande. De flesta vi kontaktade för det finlandssvenska teckenspråksprojektet var villiga att ställa upp, eftersom de alla var medvetna om det finlandssvenska teckenspråkets trängda situation. Vi gav ingen ekonomisk ersättning för informanternas insats utan vi tackade varje informant symboliskt genom att ge dem en konfektask, och de som ville fick dessutom en kopia av videointervjun hemskickad efteråt. Frågan om hur informanterna skall kompenseras för sin insats diskuteras av många fältarbetande lingvister (till exempel Vaux & Cooper 2003: 13 och Dimmendaal 2001: 58–59). Bouquiaux & Thomas (1992[1971]: 36–37) konstaterar att det beroende på kulturen och kutymen i landet kan handla om ekonomisk ersättning eller om symboliska gåvor eller tjänster. Dwyer (2006: 56–57) nämner att en god idé är att ge informanten en kopia av inspelningen. Det bästa sättet enligt Dwyer att visa sin uppskattning till hela språkgemenskapen är att på basis av datainsamlingen utarbeta material, så som till exempel ordböcker på deras språk, som på detta sätt kommer gemenskapen till gagn. Detta är dock inte alltid praktiskt möjligt i renodlade forskningsprojekt, medan det i de utvecklingssamarbetsfokuserade Balkanprojekten var en av de direkta målsättningarna med projekten.

Det lönar sig att vara förberedd på oväntade händelser under inspelningen. Tekniken kan alltid spela en ett spratt, för trots den snabba tekniska utvecklingen står man fortfarande inför tekniska utmaningar vid datainsamling. Samarins (1967: 88) råd om att undvika en kombination av teknisk apparatur och fukt, och dilemmat med ström och batterier är lika aktuella i dag som för 40 år sedan. En av de största utmaningarna på Balkan var precis de ofta förekommande strömbrotten. Det gällde att vara förberedd med fullt laddade batterier. Ett annat problem var de

känsliga digitala videokamerorna då de kom i alltför nära kontakt med den dammiga luften i sommarheta städer. Man kan alltid trösta sig med att det är *ännu* mer utmanande att spela in teckenspråkiga data på andra håll i världen. Lutalo-Kiingi (2008) beskriver de svårigheter man ställs inför vid inspelning av data i Tanzania och Uganda. Strömavbrotten kan vara flera dagar i streck och ute på landsbygden är det för mörkt inne i husen och man är därför tvungen att filma utomhus, med alla de tekniska utmaningar det medför. Etiska dilemman och problematiska situationer dök upp också då döva språkbrukare på landsbygden inte ville ställa upp på videoinspelning på grund av att de aldrig sett en videokamera förr.

Efter inspelningen

Eftersom videomaterialet utgör det värdefulla resultatet av hela datainsamlingen lönar det sig att behandla materialet väl. Gör säkerhetskopior av videomaterialet och markera tydligt innehållet på kassetterna. Relevant metadata är bland annat inspelningens längd, datum och ort för inspelningen, information om de medverkande, och eventuellt en kort beskrivning av innehållet. Vaux & Cooper (2003: 22) skriver krasst:

Beware of the unlabelled photograph syndrome: it is easy to fall into the trap of thinking that you remember all of the relevant information about the sessions, but even a few weeks later you may find it impossible to remember the exact day on which you met, what each tape contains, and even the name of the informant you met with. Furthermore, each day that you put off labelling your tapes makes it less likely that you will ever do it, and before you know it you will be dead, and the person in charge of your *Nachlass* will have no idea of the significance of the unlabelled tapes in your office, and throw them out.

Det lönar sig att placera originalkassetten i säkert förvar, och analysera materialet via dator eller kopierade kassetter. Förvara materialet i god ordning och se till att ingen utomstående har tillgång till det. Se till att materialarkivet uppfyller de kriterier som definieras i personuppgiftslagen. Gör upp en särskild blankett om informanternas språkliga bakgrund, och fyll i dessa uppgifter samtidigt som du transkriberar materialet. Uppgifterna om informantens språkliga bakgrund är lättare att överblicka om alla uppgifter finns antecknade på en och samma blankett, jämfört med att de finns kringströdda i videointervjun. Kom ihåg tystnadsplikten. I en liten språkgemenskap där ”alla känner alla” kan det vara svårt att minnas vad man hört

via datainsamlingen och vad man hört tidigare eller vad som är sådant som ”alla känner till”.

När materialet väl är insamlat finns det många frågor som man måste ta ställning till. Hur skall det videoinspelade material transkriberas, bearbetas och analyseras? Ifall materialet transkriberas av en utomstående person är det viktigt att minnas att tystnadsplikten gäller alla som behandlar materialet på något sätt, eftersom det innehåller konfidentiella personuppgifter. Teckenspråkigt videomaterial för språklig analys kan inte direkt anonymiseras på samma sätt som annat intervjumaterial. I allmänhet finns det många sätt att anonymisera intervjumaterial. Personuppgifter som namn kan utelämnas eller ändras, och de muntliga eller tecknade svaren kan återges i skriftlig form eller på ett annat språk så att informantens identitet inte avslöjas. Rainò (2004) anonymiserade sitt material av persontecknen för publicering bland annat genom att låta en utomstående teckenspråkig person teckna om tecknen framför kameran. På det här sättet undvek hon risken att informanten skulle bli igenkänd på de redigerade stillbilderna av tecknen. Hon använde sig av videomaterial i originalform endast i de fall videosnuttarna var tagen ur de videomeddelanden som produceras av Finlands Dövas Förbund rf. Också då Rainò ville återge citat ur intervjuerna är de anonymiserade: citaten i hennes avhandling är översatta till finska medan originalcitatena på teckenspråk inte finns tillgängliga.

Eftersom tecknade språk inte har en etablerad skriven form är transkriptionen av det videoinspelade materialet en fråga man måste ta ställning till för alla slag av analys. Det avgörande är hur detaljerad transkription man vill ha. Det går visserligen att transkribera med de ord som tecknen närmast motsvaras av i det talade språket, men detta sätt att transkribera är inte särskilt informativt, speciellt om läsaren inte kan teckenspråket i fråga. Savolainen (2006: 5) konstaterar att de notationssystem som kodar tecknens fonetiska och fonologiska form hittills främst använts för enskilda tecken inom teckenspråksforskningen. På satsnivå är dessa system inte tillräckligt smidiga. För markering av satser skulle man behöva ett ortografiskt system som fonematiskt är tillräckligt detaljerat.

Annoteringsprogrammet ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) är ett exempel på ett dataprogram som har utvecklats speciellt för notation av teckenspråkiga texter. Programmet kan hämtas gratis på Internet och det är utarbetat för att synkronisera videosekvenser med anteckningar. Anteckningarna kan bestå av till exempel transkription eller översättning. Med hjälp av dataprogrammet kan man skriva ner

texttranskription parallellt med videosekvenserna och även göra teckenspråkstexten tillgänglig på Internet (Mesch 2007).

Slutord

I denna artikel har jag tagit upp olika aspekter på teckenspråkig datainsamling. Jag hoppas att den diskussion om metodologiska frågor som jag fört här skall vara till stöd för den som utför eller står i beredskap att påbörja teckenspråkig datainsamling. För att ens datainsamling skall lyckas gäller det att vara medveten om många olika faktorer. Detta är trots allt inget ämne man endast kan läsa sig till, utan det gäller att lära sig genom att pröva på det själv. Det är genom försök och misstag man lär sig bäst, men om man är väl förberedd kan man undvika de största fallgroparna. Datainsamling är ett resurskrävande arbete. Avgörande är att man planerar insamlingen väl och även för framtiden tar i beaktande en så omfattande användning av materialet som möjligt.

Dokumentation av teckenspråk är av största vikt med tanke på världens språkliga diversitet. Tecknade språk representerar en form av människans många skiftande språkliga uttryck. Datainsamlingens betydelse betonas också för teckenspråkens del av den orsaken att språken saknar en etablerad skriven form. Varje teckenspråkig person bär med sig mycket av språkets kulturhistoria, och i takt med att teckenspråksanvändare försvinner från detta jordeliv försvinner också en stor del odokumenterat språkbruk. Av den här anledningen är en av de mest brådskande utmaningarna för teckenspråkens del i vårt land att etablera språkarkiv och teckenspråkiga korpusar i forskningssyfte. Denna fråga är starkt sammankopplad med teckenspråkigas språkliga rättigheter. Teckenspråkigas rättigheter har inte kommit upp till diskussion förrän under de senaste årtiondena. Assimilationspolitiken och förtrycket av döva och andra språkliga minoriteter är fortfarande en skamfläck i vår historia. Trots att teckenspråkigas rättigheter enligt vår grundlag bör tryggas genom lag är det mycket som haltar i praktiken. Det ringa antalet statligt tillsatta språkforskartjänster i dessa minoritetsspråk avslöjar på ett beklagligt sätt de värderingar som fortfarande är rådande i vårt samhälle. Genom att satsa på dokumentering av våra inhemska tecknade minoritetsspråk kunde samhället ge tydliga signaler om att alla finländska medborgare är lika värda, oavsett modersmål. Det gäller att ändra fokus: att se minoritetsspråksanvändare som en

resurs med en (dold) potential som har mycket att ge var och en av oss. Språkstatus handlar om attityder.

Referenser

- Baker, Anne, Beppie van den Bogaerde, Jane Coerts & Bencie Woll, 2000. *Methods and procedures in Sign Language acquisition studies*. InterSign Workshop, online paper. <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/intersign/Workshop4/Baker/Baker.html> [hämtat 14.8.2007]
- Bouquiaux, Luc & Jacqueline M. C. Thomas, 1992 [Ursprungligen utgiven på franska 1971]. *Studying and describing unwritten languages*. Översatt av James Roberts. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- Chelliah, Shobhana L., 2001. The role of text collection and elicitation in linguistic fieldwork. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 152–165. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crasborn, Onno, 2008. *Ethical questions on the publication of sign language data on internet*. Föredrag vid CLSLR3, Workshop vid University of Central Lancashire i Preston, UK, 11.2.2008.
- Dimmendaal, Gerrit, J., 2001. Places and people: Field sites and informants. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 55–75. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorian, Nancy C., 2001. Surprises in Sutherland: Linguistic variability amidst social uniformity. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 133–151. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dwyer, Arienne M., 2006. Ethics and practicalities of cooperative fieldwork and analysis. I *Essentials of language documentation*, red. av Jost Gippert, Nikolaus P. Himmelmann & Ulrike Mosel. 31–66. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Eskola, Jari & Jaana Vastamäki, 2001. Teemahaastattelu: opit ja opetukset. I *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevälle tutkijalle*, red. av Juhani Aaltola & Raine Valli. 24–42, Jyväskylä: PS-kustannus.
- Evans, Nicholas, 2001. The last speaker is dead – long live the last speaker! I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 250–281. Cambridge: Cambridge University Press.
- Everett, Daniel, L., 2001. Monolingual field research. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 166–188. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gippert, Jost, Nikolaus P. Himmelmann & Ulrike Mosel (red), 2006. *Essentials of language documentation*. [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 178] Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hale, Ken, 2001. Ulwa (Southern Sumu): The beginnings of a language research project. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 76–101. Cambridge: Cambridge University Press.

- Haesenne, Thierry, 2008. *Deaf or hearing researchers in Deaf communities? An investigation of Sign Language research methods*. Föredrag vid CLSLR3, Workshop vid University of Central Lancashire i Preston, UK, 11.2.2008.
- Himmelmänn, Nikolaus P., 2006. Language documentation: What is it and what is it good for? I *Essentials of language documentation*, red. av Jost Gippert, Nikolaus P. Himmelmänn & Ulrike Mosel. 1–30. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hirsjärvi, Sirkka & Helena Hurme, 2006 [2000]. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsingfors: Universitetstryckeriet. [Fjärde utgåvan]
- Hoyer, Karin, 2000. *Variation i teckenspråk – En studie av släktskapsterminologi i teckenspråket hos finlandssvenska döva*. Publikation L4/2000. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Hoyer, Karin, 2005. ”Vi kallade dem Borgåtecken”. Det finlandssvenska teckenspråket i går och i dag. I *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk*, red. av Jan-Ola Östman. 21–80. [Teckenspråksstudier 1] Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Hoyer, Karin & Karin Kronlund-Saarikoski, 2002. *Se vårt språk! Näe kielemme! Finlandssvenskt teckenspråk, 38 ordboksartiklar. Suomenruotsalainen viittomakieli, 38 sanakirja-artikkelia*. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf och Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Hoyer, Karin & Dragush Çabej (red.), 2005. *Gjuha e Shenjave Shqipe I*. Tirana: Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë.
- Huss, Leena, 2006. Uutta kielipolitiikkaa Skandinaviassa: kenellä on vastuu vähemmistökielten säilyttämisestä? *Virittäjä* 4: 578–589
- Hyman, Larry M., 2001. Fieldwork as a state of mind. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 15–33. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobsen, Jan Krag, 1993. *Intervju. Konsten att lyssna och fråga*. Lund: Studentlitteratur.
- Jantunen, Tommi, 2008. *Tavu ja lause. Tutkimuksia kahden sekventiaalisen perusyksikön olemuksesta suomalaisessa viittomakielessä*. Doktorsavhandling. Jyväskylä: Institutionen för språk, Jyväskylä universitet.
- Kokkonen, Paula & Anna Kurvinen (red.), 2010. *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi*. [Uralica Helsingensia 4]. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet & Finsk-Ugriska Sällskapet.
- Kuula, Arja, 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tammerfors: Vastapaino.
- Kvale, Steinar, 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Labov, William, 1971. The study of language in its social context. I *Advances in the sociology of language*, red. av Joshua A. Fishman. 152–216. The Hague: Mouton.
- Lantz, Annika, 2007 *Intervjumetodik*. Lund: Studentlitteratur. [Andra, omarbetade upplagan.]
- Liddell, Scott, 2005. [Inlägg om metoder för insamling av språkliga data på en e-postlista för teckenspråksforskare] *Sign Language Linguistics List*. (SLLING-L, 8.11. 2005)
- Linguistic Society of America, 1994. Policy Statement ”The Need for the Documentation of Linguistic Diversity”. <http://www.lsadc.org/info/lisa-res-diverse.cfm> [hämtat 16.6.2008]

- Lutalo-Kiingi, Sam, 2008. *Technological research in East Africa*. Föredrag vid CLSLR3, Workshop vid University of Central Lancashire i Preston, UK, 12.2.2008.
- Luukkainen, Minna, 2008. *Viitotut elämät. Kuurojen nuorten aikuisten kokemuksia viittomakielisestä elämästä Suomessa*. Doktorsavhandling. Helsingfors: Samhällspolitiska institutionen, Statsvetenskapliga fakulteten, Helsingfors universitet.
- Maho, Jouni F., 1995. *Datainsamling genom språkelicitering*. <http://goto.glocalnet.net/mahopapers/sprakelicitering.pdf> [hämtat 15.7.2008]
- Mesch, Johanna, 2007. *Annoteringsprogrammet ELAN*. Institutionen för lingvistik, Avdelningen för teckenspråk, Stockholms universitet. [http://www.ling.su.se/tsp/\(elanlathund.pdf\)](http://www.ling.su.se/tsp/(elanlathund.pdf)) [hämtat 19.8.2007]
- Mithun, Marianne, 2001. Who shapes the record: The speaker and the linguist. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 34–54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Newman, Paul & Martha Ratliff (red.), 2001. *Linguistic Fieldwork*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pizzuto, Elena & Virginia Volterra, 2000. Iconicity and transparency in sign languages: A cross-linguistic cross-cultural view. I *The signs of language revisited. An anthology to honor Ursula Bellugi and Edward Klima*, red. av Karen Emmorey & Harlan Lane. 261–286. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rice, Keren, 2001. Learning as one goes. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 230–249. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rainò, Päivi, 2004. *Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä*. [Deaf Studies in Finland 2] Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Romaine, Suzanne, 2000 [1994]. *Language in society. An introduction to sociolinguistics*. New York: Oxford University press. [Andra upplagan]
- Salmi, Eeva & Mikko Laakso, (red.), 2005. *Maahan lämpimään. Suomen viittomakielisten historia*. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Samarin, William J., 1967. *Field linguistics. A guide to linguistic field work*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Savolainen, Leena, 2006. *Viittomakielten kirjoitusjärjestelmien periaatteet ja käytäntö*. Pro gradu-avhandling vid Institutionen för allmän språkvetenskap vid Helsingfors universitet.
- Senft, Gunter, 1995. Elicitation. I *Handbook of pragmatics. Manual*, red. av Jef Verschueren, Jan-Ola Östman & Jan Blommaert. 577–581. Amsterdam: Benjamins.
- Signed Language Assessment, 2007. *Tests for linguistic research*. <http://www.signlang-assessment.info/> [hämtat 14.8.2007]
- Sign Language Linguistics Society (SLLS), 2008. *Some hints for starting sign linguists*. <http://www.slls.eu/> [hämtat 7.10.2008]
- Strandberg, Jan, 2004. *Ei sanat salahan jousa: fennistiikan murteenkeruun historiaa 1868–1925*. Pro gradu-avhandling, Finska institutionen, Helsingfors universitet.
- Svenska litteratursällskapet i Finland, 2005–2008. *Spara det finlandssvenska talet* <http://www.sls.fi/doc.php?category=2&docid=176> [hämtat 13.12.2011]
- Vaux, Bert & Justin Cooper, 2003. *Introduction to linguistic field methods*. München: Lincom Europa.

- Vermeerbergen, Myriam, 2005. [Inlägg om metoder för insamling av språkliga data på en e-postlista för teckenspråksforskare] *Sign Language Linguistics List*. (SLLING-L, 9.11. 2005)
- Videomeddelande 3/2002. *Finlandssvenska döva minns sin skoltid*. Inspelning vid finlandssvenskt kulturseminarium i Vasa september 2001. Finlands Dövas Förbund rf.
- Volterra, V., A. Laudanna, S. Corazza, E. Radutzky & F. Natale, 1984. Italian Sign Language: The order of elements in the declarative sentence. I *Recent research on European Sign Languages*, red. av Lonke, Filip, Penny Boyes-Braem & Yvan Lebrun. 19–48. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Wray, Alison, Kate Trott & Aileen Bloomer, 1998. *Projects in linguistics. A practical guide to researching language*. London: Arnold.
- Zeshan, Ulrike, 2004. [Inlägg på en e-postlista för teckenspråksforskare] *Sign Language Linguistics List*. (SLLING-L, 1.6. 2004)

Återpublicering 2017.

Hoyer, Karin 2012: Teckenspråk och datainsamling – metoder och utmaningar. Del av doktorsavhandling vid Helsingfors universitet: Karin Hoyer, 2012. Dokumentation och beskrivning som språkplanering: perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk.